بە شوێنکردنی مرۆڤ و بەمرۆڤکردنی شوێن لە ڕۆمانی (هەولێر)ی شێرزاد هەینی دا

پ.د. هیمداد حوسێن بەکر د.کارزان موحسین قادربەگ
زانکۆی سەلاحەددین- هەولێر
کۆلێژی پەروەردە
بەشی کوردی

کورتەی توێژینەوەکە :

هەر دوو چەمکی (بە شوێنکردنی مرۆڤ) و (بە مرۆڤکردنی شوێن)، دوو چەمکی تازەن لە نێو دنیای ئەدەبیاتی کوردیدا بەگشتی و ڕەخنەی ئەدەبی بە تایبەتی. ئەم دوو چەمکە لە شعری نوسراو و فۆلکلۆریدا ڕەنگیپێدراوەتەوە ، بەڵام کەمترلە نێو ژانری چیرۆك و ڕۆماندا دەبینرێت . گەر لە ئەکتەر و کارەکتەرانی ئەدەبیاتی جیهانی وردبینەوە، وێنەی ئەوەمان بەرچاو دەکەوێت کە هەندێك لەئەدیبان هەر زوو کاتێك ئەکتەرێك، یاخود کارەکتەرێك بۆ بەرهەمەکەیان دەسازێنن، ڕاستەوخۆ هەموو خەسڵەت و تایبەتمەندی و هەڵسوکەوتی مرۆڤی تێدا کۆناکەنەوە، بەڵکو لە هەندێك ڕوودا ئەم ئەکتەر و کارەکتەرانە لەگەڵ پێکهاتەکانی مرۆڤدا کۆکن و لەگەڵ هەندێکی تریاندا ناکۆکن.دەقی ئەدەبی بە گشتی و ژانری ڕۆمانیش بە تایبەتی کەشو هەوایەکی لەباری بۆ بەرجەستەکردنی ئەم دوو چەمکە هەیە.

سنوور و میتۆدی لێکۆڵینەوەکە، میتۆدی وەسفی شیکاریی لەبەرچاوگرتووە و ڕۆمانی(هەولێر) وەکو نموونە پراکتیزەی ئەم چەمکانەی لەسەر کراوە.

بنیادی لێکۆڵینەوەکە، لە پێشەکی و دوو پاژو ئەنجام و سەرچاوەکان پێکهاتووە.پاژی یەکەم لە دوو تەوەر پێکهاتووە،لە تەوەری یەکەمدا چەمکی مرۆڤ وەکو بوونەوەرێك لە ڕوانگەیەکی هزرییەوەو گەڕانی بە دوای ناسنامەی خۆی باسکراوەو لە تەوەری دووەمدا پێوەندی بنیادەم بە ژینگەو دەوروبەرو شوێن و کاتەوە باسکراوە بەو پێیەی مرۆڤ زادەی دەستی شوێنەو پابەندە پێوەی. لە تەوەری سێیەمدا ئەو چەمکانە بە تایبەتی جەخت لە پەنابردنی ڕۆماننوس بۆ بوونەوەری تری جیاواز لە مرۆڤ لە پێکهاتەی رۆماندا و هۆکارەکانی و ڕادەی سەرکەوتنی ڕۆماننوس دەخاتە بەرباس.لە پاژی دووەمدا کە ئەویش بەسەر دوو تەوەردا پۆلینکراوە.لە تەوەری یەکەمدا چەمکی (بەشوێکردنی مرۆڤ) و لە تەوەری دووەمدا چەمکی(بە مرۆڤکردنی شوێن) لە ڕۆمانی (هەولێر) پراکتیزە کراوە.دواتر ئەنجام و سەرچاوەی یارمەتیدەری لێکۆڵینەوەکە خراوەتەڕوو .

١-١:چەمکی مرۆڤ:

یەکێك لە خەسڵەتە دیار و بەرچاوەکانی مرۆڤ، کە جیای دەکاتەوە لە هەموو بوونەوەرانی تر بریتییە لە خۆگونجاندن، هەر ئەمەشە وایکردووە بڵێین مرۆڤ کۆمەڵایەتیترین بونەوەری سروشتە. خودی (مرۆڤ خۆ گونجێنەری هەموو ئەو جۆرە بوونەوەرە زیندوانە دایە کە تا ئێستاش ماون، نەك هەر ئەوە بەڵکو لە واقیعدا خۆ گونجێنەری ژیانی خۆشییەتی)[1].

بەهەڵەدا ناچین ئەم خۆ گونجاندنەی مرۆڤ ڕاڤەیەکی تری بۆ بکەین و لەبازنەی واتا فەرهەنگییەکەیدا دەریبهێنین و جەخت لەوە بکەینەوە، کە ئەم خۆگونجاندنەی مرۆڤ، پارادۆکسەکەشی لەگەڵ خۆیدا هەڵگرتووە کە خۆی لە

خەسڵەت و تایبەتمەندێتی بەربەرەکانێ و ململانێ دەبینێتەوە، ئەم بەربەرەکانێ و ململانێیەش بەمانایەك لەماناکان دەشێت پاچڤەکردنی خۆگونجاندنەکە بەدەستەوە بدات.

مرۆڤ وەك بوونەوەرێك جیا لە ئەوانیتر دەتوانێت لەسەرووی خودی خۆشییەوە ڕەفتار بکات و ئەمەش وایکردووە وەك بوونەوەرێکی داهێنەر بناسرێت و پەی بە ئەوپەڕی ڕاز و نهێنییەکان بەرێت هەمیشە لە هەوڵی ئەوەدایە هەر وەك کارتێکراوێك نەبێت بەڵکو خۆی وەك کارتێکەرێك پیشان بدات، بۆیە (ژان پۆل سارتەر) وەك خاوەن تێزێکی بوونگەرایی پێیوایە (مرۆڤ دەتوانێت خودی خۆی تێپەڕێنێت و هەر لەم تێپەڕاندنی خودەشدایە کە ئامانجەکانی خۆی بەدەست دەهێنێت)[٢] کەواتە توانا سەر سوڕهێنەر و پەرجووییەکانی مرۆڤ، هەرگیز وای نەکردووە چارەنووسی خۆی لە هەمبەر گەلێك دیاردەی سروشتییدا، بەنادیاری بهێڵێتەوە و دۆشدا بمێنێت، بەڵکو ئەوە مرۆڤە لە ڕێی ئەو وزە و بڕستەی کە هەیەتی، دەیەوێت کۆمەڵێك دیاردە و شتی تربسازێنێت ، کە لەدەرەوەی بازنەی سروشتدان، واتە مرۆڤ وەك بوونەوەرێك بەردەوام لە جووڵە و بزاوت دایە و ئەو جووڵە و بزاوتەیش هەر جەستەی مرۆڤی نەگرتۆتەوە و ڕۆحیش لەگەڵیدا هاوپشکە، مرۆڤ هەر بەوەشەوە خەریك نییە، کە تەنیا لە پێناو خزمەتکردنی بە بەرژەوەندییە تایبەتییەکانی هیچ مانا و مەودایەك بۆ مرۆڤەکانی تر نەهێڵێتەوە، قوربانییدانی مرۆڤێك بۆ خزمەتکردنی کۆڕ و کۆمەڵان یەکێکە لە ئامانجەکانی بەدرێژایی مێژوو، مرۆڤ هەمیشە لە هەوڵی ئەوەدابووە بەدوای یەك بەیەکی ڕاستییەکاندا بڕوات و شوێن پێیان هەڵبگرێت، ئەمەش لەڕێی پشت بەستن بە لۆژیك و ئەنجامدانی تاقیکردنەوە و بەرجەستە بوونیان لە چوارچێوەی چەند زانستێك و بوارێکی جیا جیادا ، بۆیە (مارتن هایدگەر) پێیوایە (مرۆڤ سەرگەرمی ئەو ئامانجەیە، کە مرۆڤایەتی لە مێژوویەکەیدا، کە دەبێ بۆ ئەوە دابنرێ و دەستنیشان بکرێت، مرۆڤ "ڕاستی" واقیعی دەوێ. واتە سەرەڕای ئەمە ڕاستی دەوێ. لەکاتی کۆشش کردن بۆ "ڕاستی" واقیعیانە مرۆڤ دەبێ لەگەڵ ئەمەدا بزانێ، کەڕاستی بەگشتی چی دەگەیەنێ)[٣]. واتە مرۆڤ دەیەوێت بە هۆی ڕاستییە جۆر بە جۆرەکان، هێزو توانا و دەسەڵات و هەژموونی خۆی بسەپێنێت بەسەر سروشت و ژینگەکەیدا. واتە یەکە بە یەکەی هەنگاوەکانی مرۆڤ لەپێناوی ئەوەدایە بە ترۆپکی سەرکەوتن بگات پێی شاد بێت و خۆی ببێتە خاوەنی خۆی.

کتێبە ئاسمانییەکان و قوتابخانە ئایینییەکان جەخت لەوە دەکەنەوە، کە مرۆڤ بوونەوەرێکە ئەدگاری هەرەجیاکەرەوەی ئەوەیە (لە دوو لایەنەیەکی جاوید دروست بووە "لەش / ڕۆح". ڕۆح شتێکە جەوهەرێکی باڵاتری لە جەستە هەیە، بەبێ جەستە و دوای جەستەش دەژی، لە ڕووخساری دیکەشدا "ڕۆحگۆڕیی و دۆنادۆندەکات". واتە کاراکتەری ڕاستەقینەی مرۆڤ بەناو ڕۆحیدا خەوتووە)[٤].

هەست و سۆز و ئەزموونی مرۆڤەکان ڕۆڵێکی کارا لە فراوانکردنی سنووری یەکە بە یەکەی بوارەکانی ژیان بەگشتی و بواری ئەدەب بە تایبەتی دەگێڕن، ئەو هەست و سۆز و ئەزموونەی مرۆڤەکان جۆرێکە لە نەخشەکێشان و پلان داڕشتن، بۆ ئەوەی بتوانێت وەڵامی پێویست و بەجێ و ئامانج و داخوازییەکانی خودی مرۆڤەکان بداتەوە و هەنگاوی بە ڕێ وجێ بن بە ئاڕاستەی چارەسەرکردنی ئاریشەکان، بۆیە دەشێت بڵێین فرەیی هەست و سۆز و ئەزموونەکانی مرۆڤ وایکردووە ژیان بە ڕەنگ و دەنگی جیاجیا خۆی بنوێنێت. بۆ ئەم مەبەستە (فەرهاد شاکەلی) جەخت لەوە دەکاتەوە ناکرێت هەموو هەست و سۆز و ئەزموونەکانی مرۆڤ لە بازنە و بابەت و بوارێکدا خوول بخۆنەوە تێگەیشتنی وایە (هەندێ هەست و هەڵچوون و هەندێ ئەزموونی مرۆڤ هەن کە لەچوارچێوەیەکی شیعردا جێیان نابێتەوە)[٥]، لێرەدا بە ئەنجامێك دەگەین، هەمەچەشنی ژانرەکانی ئەدەب لەلایەك هەست و سۆز و هەڵچوونەکانی و لەلایەکی تریشەوە لە بیرکردنەوە وتێڕامان و عەقڵی مرۆڤەکانەوە سەرچاوەیان گرتووە. واتە نووسین و بەرهەمەکانی

نووسەر و ئەدیبان چ ئەوانەی لە هەست و هەڵچوونەوەن و چ ئەوانەی لە هزرەوەن ڕوویەکی دیکەی، یاخود واقعێکی دیکەی مرۆڤەکانن و لە دوو توێی نووسیندا بەرجەستەکراون.

ئاشکرایە خودی مرۆڤ و ژیانی بە کۆمەڵێك هاودژ تەنراوە، ئەم هاودژییە وایکردووە مرۆڤ باڵاتر خۆی بنوێنێت و دەستە وەستان لە هەمبەر ژینگە و دەوروبەرەکەی ڕانەمێنێت و هەر ئەم هاودژییانەی، کە پەیوەستن بە مرۆڤەوە وایکردووە ئاوڕ لەڕابردوو بداتەوە و دەرسی لێوەربگرێت و لەگەڵ ئێستادا چۆن ڕەفتاربکات و لەداهاتوودا بەنیازی چییە بنیاتی بنێت. واتە هەر بەتەنها شوێنکاتە خۆش و سەرەنجڕاکێش و ئاسان وهۆگر و هەست بزوێنەکان .....هتد نابنە مایەی بیرکردنەوە و داهێنان و بنیاتنان و ئاوەدانی وشارستانییەت، بەڵکو کاتێك (ئادەمیزاد (مرۆڤ) کە شارستانیەتی وە دی هێناوە لە هەڵوێستی زەحمەت بێباك و بێمنەت بووە، ئەو هەڵوێستە جوامێرانەیش دنەی داوە، کە کۆشش بکات، لەوە پێش مەجبوور نەبوو ئەو کۆششە بەخەرج بدات، ئەگەر ئەو بێباکی و بێمنەتییەی نەبوایە)[٦]، لەزۆر بارودۆخدا ئەوە ناخۆشی و نەهامەتی و ناڕەحەتی و شکست و زەحمەتی و قەیران و تەنگوچەڵەمەکان....هتد، کەوا دەکەن مرۆڤ بەدوای ناسنامەی ڕاستەقینەی خۆیدا بگەڕێت و مرۆڤبوونی خۆی بسەلمێنێت و جاڕی ئەوە بدات تا سەر زەحمەتی و شکستەکان ناتوانن چۆکی پێدابدەن و ڕەگ و ڕیشەی دەربهێنن، بەڵکو ئەمانە هەموویان لەچەند حاڵەتێکدا دەبنە پاڵنەری سەرکەوتنی مرۆڤەکان.

فەلسەفەی مارکسییزم ناوی (زیندەوەرە بەرزەکە) لە مرۆڤ دەنێت، ئینجا دواتر (لینین)یش سوود لە فەلسەفەکەی دەبینێت و دەگاتە ئەو بڕوایەی کە (مرۆڤ گرنگترین کەرەسەی کۆمەڵگەیە، ئەگەر تێکۆشان و زۆرانبازی بایلۆجی لەناو جۆر و بەرەکانی زیندەوەراندا نەبوایە، مرۆڤ لەناویاندا دەگەیشتە ئەم پلە بەرزە... کۆمەڵگەش بەمە چەشنەیە، مرۆڤ ناگاتە کۆمەڵگەیەکی باش و بەرز و پەسەند، ئەگەر لەڕێی تێکۆشان و زۆرانبازییەوە نەبێت لەنێوان چینە جۆر بەجۆرەکانیدا)[٧]، واتە پەیوەندی نێوان مرۆڤ و کۆمەڵەکەی پەیوەندییەکە ڕاستەوانە دەگۆڕێت، مەرجی سەرکەوتنی کۆمەڵ بەندە بە سەرکەوتنی تاکەکانی (مرۆڤەکانی) کە لەو چوارچێوەیەدا دەگوزەرێنن. هەر خودی ئەم تێکۆشان و زۆرانبازییەی مرۆڤەکان کۆمەڵێك دام و دەزگای ڕۆشنبیری و کەلتووریی و کۆمەڵایەتی بەرهەمهێناوە کە تاك بە کۆمەڵەوە دەبەستێتەوە ئەمەش وایکردووە مرۆڤ لەچوارچێوەی پابەندبوونی بەجوغرێکی تەسك بە پانتایەکی فراوانەوە ببەسترێتەوە.

٢-١: پەیوەندی نێوان مرۆڤ و شوێن

ئاشکرایە (مرۆڤ و شوێن) دوو چەمکن هەمیشە بەیەك شەتەکدراون، کار لەیەکتر دەکەن و جێکەوتەیان دیارە لەسەر یەکتر، چونکە چ مرۆڤ، چ شوێن، خاوەن سروشتی تایبەتی خۆیانن و لەگەڵ ئەمەشدا سروشتی یەکێکیان کاریگەری دەبێت بەسەر سروشتی ئەوی تریاندا، بۆیە خودی مرۆڤ پەیوەندی بە شوێن و ژینگەکەی تەنیا لە بازنەیەکی دیاریکراوی وەك هەستێکی دەرەکی قەتیس ناخوات، بەڵکو ئەم هەستەی بەرامبەر بەشوێن، لەدەرەوە تەوژم بۆ ناوەوە دێنێت و لەهەست و نەست و سۆزی ڕەنگدەداتەوە.

شوێن بەستراوەتەوە بە واقعی بوونی مرۆڤەوە، لەچوارچێوەی شوێنەوەش گەرەکییەتی لە واقعی خۆی و دەوروبەرەکەی تێبگات و لە هەمان کاتدا بیر لە خەیاڵی بەرزە فرانەی بکاتەوە و بەرەو داهاتوو هەنگاو بنێت.

وەك چۆن بەدرێژایی مێژووی ئەدەبیات، دەقێك نادۆزینەوە بەدەربێت لە مرۆڤ و مرۆڤایەتی، ئاواش زۆر ئەستەمە دەقێك بدۆزینەوە، کە شوێن دەقەکەی ڕەنگرێژ نەکردبێت و بەرەو لایەك ئاڕاستەی نەکردبێت، ئەمەش ڕێك مانای ئەمە بەدەستەوە نادات داهێنەری دەق (وەك مرۆڤێك) ڕاستەوخۆ شوێنەکان وەك واقیع و حەقیقەتی خۆیان

وێنەبكێشێت لەدەقەكەیدا ڕەنگیپێبداتەوە. بەواتایەكی تر داهێنەری دەق لە نێو مرۆڤەكانی تر بەداهێنەر ناسراوە و هاوتا نییە لەگەڵ ئەواندا، ئاواش لە بەرجەستەكردنی شوێندا دەبێت داهێنەرانە شوێنەكان بئاخنێتە نێو دەقەوە و بیانمەزرێنێت، بۆیە نابێتە مایەی درێژدادڕی و قسەی هەڵبەستراو گەر بڵێین خودی داهێنەری دەق (وەك مرۆڤێك) و پاڵەوان و كارەكتەرەكان وەك مرۆڤەكانی تر، مەبەستیانە بوونی خۆیان لەنێو شوێندا بدۆزنەوە و بەچاكی تیایدا دەربكەون. بۆ نموونە بیرو ئەندێشەی چیرۆكنووس یاخود ڕۆمانووسێكی داهێنەر دەتوانێت بە چەشنێك بڕیكات، كە تەسك و تاریك و نوتەك و جاڕس و ناخۆشترین (شوێن) كە مرۆڤی تێدا دەژیت، بكاتە شارستانییەتێك كە نموونەی نەبێت، بێگومان پێچەوانەی ئەمەش ڕاستە.

لە هونەری گێڕانەوە بەگشتی و لە ژانری ڕۆماندا بەتایبەتی، ململانێ پانتاییەكی زۆر دەگرێتەوە قورسایی خۆی هەیە، ئەم ململانێیەش ئەوەی تێپەڕاندووە تەنیا زۆرانبازییەك بێت لە نێوان خودی مرۆڤەكاندا، بەڵكو ململانێی مرۆڤ لەگەڵ شوێن و ژینگەكەی مانایەكی تری بەچەمكی ململانێ بەخشیووە.، بۆیە لەزۆر وێنە و دیمەندا (مرۆڤ ڕووبەڕووی شوێنەكەی دەبێتەوە ململانێی لەگەڵ دەكات)[٨]، لێرەدا ناكرێت ململانێی نێوان مرۆڤ و شوێنەكەی تەنیا لەوە چڕ بكەینەوە، كە مرۆڤ ڕووبەڕووی شوێنێك، یا پنتێكی ئەم گێتیە دەبێتەوە مەبەستییەتی وێران وخاپووری بكات، بێگومان ئەم جۆرە بیركردنەوە تەسكە ئەزموونی مرۆڤ دەخاتە ژێر پرسیارەوە، ململانێی مرۆڤ لەگەڵ شوێن و ژینگەكەی لەزۆر بارودۆخدا بە ئەرێنی دەكەوێتەوە و مرۆڤ لە ڕێی ئەم ململانێیەوە لە زۆرترین هەوڵدایە بۆ ئەوەی شوێنەكە ئاوەدان بكاتەوە و بۆ ژیانی خۆی بیگونجێنێت.

ڕۆماننووسی سەركەوتوو، تەنها مامەڵە لەگەڵ مرۆڤدا ناكات وەك بوونەوەرێك كە كاریگەری نەبێت بەسەر شوێن و شتەكانی دەوروپشتی، بەڵكو بەشێوەیەكی دروست وێنەی مرۆڤ دەكێشێت و وێنای دەكات و پەیوەندی هەموو ئەو شتانەی، كە لەدەوروبەری مرۆڤدان پیشان دەدات، بێئەوەی گوێ بە ئەوە بدات ئەو شتانەی كە لە دەوروبەری مرۆڤن زیندوو یاخود نازیندوون، گیاندار یاخود بێ گیانن مادام وایە مرۆڤ مامەڵەیان لەگەڵدا دەكات با نازیندوو و بێگیانیش بن، دەشتێت بخرێنە چوارچێوەی زیندوویی و گیاندارییەوە.

بەهۆی هەمەچەشنی شوێنەكان و چۆنیەتی كاریگەرییان بەسەر مرۆڤەكانەوە، هەر شوێنێك بەهایەكی تایبەتی خۆی هەیە و ئەم بەهایەش لە ئەمەوە سەرچاوەی گرتووە، كە تا چەند دەتوانێت بیرو هەست و هۆشی مرۆڤی تێدا بكرێتەوە و یاخود مرۆڤ لە زۆرترین هەوڵی ئەوە دایە شوێن لەگەڵ یەكە بەیەكەی هەستەكانی بگونجێنێت و تەریب لەگەڵیاندا ئاراستەیان بكات بۆ نموونە (ئەو مرۆڤانەی كە لەشوێنێكی دیاریكراو و ژینگەیەك ئازار دەچێژن و تەنانەت هیچ مرۆڤێكی تر گوێ بە ئازاریان نادات و بەتەنگیانەوە ناچێت، و دڵنەوایان نادەنەوە. بە ناچاری ڕوودەكەنە شوێن و ژینگەی تر، چاكترینیش بۆ ئەمانە خودی سروشتە بەهەموو هەوراز و نشێوییەوە، و بە هەموو پێكهاتەی جیایەوە)[٩]، واتە سروشت وەك شوێن و ژینگەیەك بۆ مرۆڤ وەكو چارەسەرێك وایە و لە توانایدایە سارێژی برینی مرۆڤە ئازار چەشتووەكان بكات. چونكە شوێنەكانی سروشت كەمترین كۆت و بەند و پێوەندییان تێدایە، و مرۆڤ ئەو ئازادییەی كە لەشوێنەكانی سروشت هەستی پێدەكات، مەحاڵە بتوانێت لە شوێنێكی تر هەست بەم ئازادی و كراوەییە بكات بەمەش دەگەینە ئەنجامێكی چاوەڕوانكراو ، كە ڕۆحی مرۆڤ هێندەی لەگەڵ شوێنە جیاوازەكانی سروشت هەڵدەكات و دەژیت، لەگەڵ هیچ شوێنێكی تر بەم چەشنە و ڕێژەیە نییە.

مرۆڤ وەك باڵاترین بوونەوەری ئەم گەردوونە مافی خۆیەتی بەدوای باڵاترین شوێنی ئەم گەردوونەشدا بگەڕێت و بیدۆزێتەوە لەخزمەتی خۆیدا بیخاتەگەڕ. بۆیە (خودی مرۆڤ مەبەستی ڕەهایە لە سروشتدا)[١٠]، مرۆڤ وەك بونێكی حەقیقی و بوونی عەقڵ و هۆش و هەست تیایدا بۆی هەیە كوێی ئەم گەردوونەی بوێت بیخاتە ژێر ڕكێفی خۆی و

لەپێناوی خۆی و بە مەبەستی خۆشگوزەرانی ژین و ژیانی بەکاریبێنێت. دیارە سروشتی مرۆڤی تەندروستیش وایە بەچەشنێك لە شوێنەکەی، یا دەوروبەرەکەی، یاخود ژینگەکەی کاربکات ، لەو شوێنەدا جەوهەرییەت و ماهییەتی مرۆڤانەی خۆی بەرەو بەرز و سەنگین و بەهێزتر بەرێت و هێندەی پێگەی مرۆڤانەی خۆی لە شوێنە جیاجیاکان قایمتر بکات، بەواتایەکی تر مرۆڤ هەمیشە غەریزەی ئەوەی هەیە وەك بوونەوەرێکی بالا خۆی بنوێنێت، و جێ پەنجەی دیار بێت لەنێو هەموو کون و کەلەبەرێکی (شوێنێکی) ئەم گەردوونە، و بەهۆی عەقڵ و هۆش و هەستە جیاجیاکانی لەشوێنێکدا شارستانێتی بنیات بنێت وەك چۆن شوێن بەها و شوناس بەمرۆڤ دەبەخشێت، ئاواش مرۆڤ بەها و شوناس بەشوێن دەبەخشێت، مرۆڤ لە چرکە ساتەکانی یەکەمی ژیانی وابەستەی شوێن دەبێت، و ئیتر لە ئەم چرکە ساتانە بەدواوە ناتوانێت خۆی لەشوێن دابڕێت، و شوێن دەبێتە هەرە لایەنی زیندەگی ژیانی (شوێن ڕۆڵێکی بنچینەیی لەژیانی هەموو مرۆڤێك دەبینێت، مرۆڤ لەسەرەتاوە بنیاتدەنێت ، لەشوێنی منداڵی خۆی لەتەك یارییەکانییەوە بەرە و ئەو شتانەی کە پەیوەندییان بە مرۆڤی پێگەیشتوو و بەگشت کۆمەڵەوە هەیە)[11]، مرۆڤ پێش ئەوەی ئاشنایەتی لەگەڵ مرۆڤەکانی تردا پەیدابکات، بە ئەندامە شوێنێك، یاخود شوێنێك ئاشنا دەبێت، ئەم شوێنەش خۆی لەمندالانی دایك دەنوێنێت و ئەم شوێنەش لە خودی بوونی بایلۆژی مرۆڤەکە دایە و دواتر هەنگاو دەنێت بەرە و شوێنێکی تر کە باوەشی دایکە، هەر بەهۆی هەمان ئەندامە شوێنی خۆی و ئەندامە شوێنی دایکی دەژیەت، وێنەی ئەمەش ئاشکرایە لەڕێی دەمەوە (وەك ئەندامە شوێن) هەوڵی بەدەستهێنانی زیندەگی دەدات لەڕێی (ئەندامە شوێنی دایکییەوە) یاخود بڵێین مەمکەکانی دایکییەوە . لەم هاوکێشەیەدا ئەندامە شوێن وەك چەمکێك گوزارشتە لە مرۆڤبوون و شوێنبوون، کەواتە ئەندامە شوێنەکان بەردەوامی بەژیانی مرۆڤەکان دەدەن، دەبنە مایەی نەمریی بۆ توخمی مرۆڤ.

مرۆڤ بونەوەرێکە زادەی دەستی شوێنە، پێیەوە گیرۆدە بووەو پێیەوە لکاوە، مرۆڤ پێش ئەوەی بێتەبوونەوە شوێن زەمینەسازی و ئاسانکاری بۆ دەکات، مەبەستمان ئەوەیە ئەندامی زاوزێی مرۆڤەکان بە نێر و مێیانەوە خۆیان لەخۆیاندا شوێنن، یاخود ئەندامە شوێنن، لە ئەنجامی یەکتر کێش کردنی ئەم دوو شوێنە مرۆڤەکان دێنە دنیای بوونەوە.

ئینجا کاتێك منداڵ (مرۆڤ) لەباوەشی (شوێن)ی دایك ترازا خۆی لەسەر جێگەکە و بێشەکەکەی خۆی دەبینێتەوە، لەمە بەدواوە هەم مرۆڤەکانی تر و هەم شوێنەکانی دی بوون و شوناسی بۆ دەسازێنن.

بێگومان مرۆڤ بوونەوەرێکی بالای ژیان و ژینگەیە و هەڵیاندە سوڕێنێت و ئاڕاستەیان دەکات، یاخود داینەمۆی هەرە زیندووی ژیان و ژینگەیە. واتە ئەم پێگە و پلەیەی مرۆڤ لەمەوە سەرچاوەی گرتووە کە بەهێزترین و کاریگەرترینیانە لەچاو بوونەوەرەکانی تر، بۆیە بە هەڵە داناچین گەر بڵێین: (مرۆڤ سەنتەری ژیانە، بۆ ئەم مەبەستەش مافی لە پێشینە و ڕەوای خۆیەتی، کە دەوروبەر و ژینگەکەی لە خزمەت پێگەیاندنی خۆیدا وە بەربهێنێت، بۆ ئەوەی ژیانێکی خۆشگوزەران لەپێناو خۆیدا فەراهەم بکات)[12]، لەمەوە بۆمان ڕوون دەبێتەوە، خودی مرۆڤ لە ژیان و ژینگەکەی بوونەوەرێکی وەستا و دیکۆرئاسا و ماددەیەکی ئارایش نییە، کە لەچوارچێوەیەکی زۆر تەسکدا قەتیس مابێتەوە، بەڵکو مرۆڤ هەڵگری کۆمەڵێك دەلالەتی مرۆڤایەتییە و ئەم مرۆڤایەتییەش هەر لە نێو خۆیاندا پەرەی پێنادەن، ئەم مرۆڤایەتییە قووڵ دەبێتەوە بۆ تێڕامان لەو شتانەی کە لەدەوروبەری دەگوزەرێن و لەو شوێنانەی کە کاریان دەکاتە سەر و کاری دەکەنەسەر. ئەو جوانییەی لە مرۆڤیشدایە پێویستە لە ژیان و ژینگە و دەوروبەرەکەی ڕەنگی پێبداتەوە، ئەمەش بۆ جوانکردنی ئەمانەو جوانترکردنی خەسڵەتی مرۆڤانەی خۆی.

هەروەك چۆن وەسفی دەرەكی مرۆڤ، یاخود كارەكتەر كاریگەرییەكی ئەوتۆی نییە بەسەر خوێنەردا، چونكە وەسفێكە نەك چیرۆكنووس، یا ڕۆماننووس دەتوانێت بیكات، بەڵكو كەسێكی ئاساییش دەتوانێت بیكات و لە وەسفێكی ئاوادا بە بەراورد وەسفی ناخی دەروونی مرۆڤێك، یاخود كارەكتەرێك ئەو سەنگ و بایەخەی نییە، بۆیە بەشێكی سەركەوتنی ڕۆماننووسیش لەوەدایە بچێتە قووڵایی شوێنەكان و جوانییان بەدیار بخات و ڕادەی كاریگەرییان بۆ سەر مرۆڤەكان ئاشكرا بكات واتە ڕۆماننووس لەڕێی توانا و وزەی شاراوەی خۆی پێویستە بێتە دۆزەرەوەی ئەو شوێنانەی كە لەناخی هەر یەك لە مرۆڤەكاندا خۆی حەشارداوە و پەنگیخواردۆتەوە، و كەسانی ئاسایی ناتوانن پەی پێبەرن. (لەو كاتەوە جوانی هەستەكانی مرۆڤ بەدیاردەكەوێت، كە ئەو هەستانەی فریادڕەسی بن لە دۆزینەوەی ئەو شوێنانەی گونجاون بۆ خودی مرۆڤ، بەڵام بەئاشكرا بوونییان نییە، مەرجیش نییە لەهەموو بارێكدا ئەو شوێنانە بەچاوی سەرببینرێن و بە ئاسانی بەرهەستەكانی بكەون. واتە شوێن لە دەقێكی ئەدەبییدا، ئەو شوێنە نییە، كە ئێمە بەئاسانی پێیدەگەین و بەرجەستەی دەكەین)[١٣]، بێگومان گرنگی شوێن لەدەقێكی ئەدەبییدا لەوەدایە ئەدیب بتوانێت كۆمەڵە شوێنێكی تر بدۆزێتەوە بەدەر لەو شوێنانەی، كە ئێمە لەواقیعدا هەستی پێدەكەین. ئەدیب چەندە قووڵبێتەوە لەو شوێنانەی كەداهێنانی خۆیەتی ئەوەندەی دی دەستی بەسەر دەقدا كراوەتر دەبێت و لەم ڕێگەیەوەش بەئاسانی جڵەوی كارەكتەرەكانی دەكات و ئاراستەی ڕووداوەكان دەكات و بە كردەوە شوێن دەبێتە شانۆی ڕووداوەكان و كاتیش وەك پانتاییەكی فراوانی لێدێت و مانای ئەمانە تەواوتر دەكات.

گرنگی شوێن لە دەقێكی ئەدەبییدا بەتایبەت لە چیرۆك و ڕۆمان هەر لەوە دانییە توخمێكی هەرە سەرەكی هونەری گێڕانەوەیە، بەڵكو شوێن كاریگەرییەكی بەهێزی لەسەر خوێنەر هەیە، وایلێدەكات خوێنەر لە جوگرافیایەكی تەسكی خودەوە هەنگاو بەرە و جوگرافیایەكی فراوانی دەقدا بنێت، بەمەش شوێن دەبێتە ئامرازێك بۆ شەتەكدانی خوێنەر بەدەقەوە، ئەو كاتە سێگۆشەی نووسەر، دەق، خوێنەر بەتەواوەتی مانای دەبێت. بۆیە (لەڕێی وەسفی شوێنەوە دەكرێ، وەسفی ژیان و گوزەران و داب و نەریت و باری ئابووری و كۆمەڵایەتی فیكری و دەروونی....هتد. كارەكتەرەكان بكرێت، هەروەها دەكرێ ژیانی ڕابردوو و، ئێستای ئەوان بخرێتەڕوو... لەبەرئەوە دەبێت ڕۆماننووس بزانێ چۆن كەلكیان لێ وەربگرێ و نەبێتە مایەی ئەوەی، كە خوێنەر بەسەریاندا بازبدا و بەگرینگیان نەزانێت)[١٤]، گەر لەم بۆ چوونە وردبینەوە دەگەینە ئەو باوەڕەی، كە تەنیا بەس خودی شوێن لەدەقێكی وەك ڕۆماندا، خۆی لەخۆیدا و ئینسكلۆپیدیایەكە بۆ خۆی، چونكە شوێن لە دەقێكی ئەدەبییدا بەگشتی و دەقێكی ڕۆمانی سەركەوتوو بەتایبەتی نیشتمانێكە نە ئەمسەری دیارە نە ئەوسەر و چوارچێوە و سنوورێكی ئەوتۆی نییە باسی لێوە بكرێت. بەواتایەكی تر شوێن لە ڕۆماندا، سەرتاپای ژیان بۆ خۆی كێش دەكات بە بوونەوەرە زیندووەكانەوە و شت و بابەت بوارەكانیش لەدەوریدا خوولدەخۆنەوە، و هەر دەلالەتی شوێنە وا لەئێمە دەكات بتوانین ئاوڕ لە ڕابردوو بدەینەوە و لەنزیكەوە ئێستا ببینین و تاڕادەیەكیش ئاییندەمان لێوە دیار بێت.

ئاشكرایە مرۆڤ بە بێ بوونی كات دەبێتە بوونەوەرێكی بێ كەڵك جا چ ئەو كاتە، كاتی سروشتی، یا كاتی زانستی، یاخود كاتی دەروونی بێت، هەروەك چۆن كات مانای بوون بە مرۆڤ دەبەخشێت، بەهەمان شێوە بە (شوێن)یش دەبەخشێت، واتە شوێنێكی بێ كات چ مانایەكی دەبێت. (كات هیچ مانا و دەلالەتێك نادات بە دەستەوە، ئەگەر لەشوێنێكدا نەبێت، هەستیش بەشوێن ناكرێت گەر ئەو شوێنە ڕەهەندێكی كاتی نەبێت)[١٥]، بۆ نموونە گەر لەباری دەروونی مرۆڤێك بڕوانین لە شوێنێكەوە بۆ شوێنێكی تر جیاوازە بەهەمان شێوەش لەكاتێكەوە بۆ كاتێكی تر جیاوازە، دەبینین ئەم جیاوازییە لەشوێن و كات، بەچەشنێك لەچەشنەكان مانا و بوون و بەردەوامی و زیندوویی مرۆڤەكان دەگەیەنن، بەمەش بۆچوونێكمان لەلا گەڵاڵە دەبێت كە مرۆڤ تاڕادەیەكی زۆر كۆت و بەندی دەستی كات و

شوێنە، بۆ ئەوەی بەشێوەیەکی ڕێژەیش لە کۆت و بەندی کات و شوێن ڕزگاری بێت، پێویستە بە شێوەیەکی دروست مامەڵەیان لەتەکدا بکات و هێندەی کۆت و بەندی کات و شوێن تەنگی پێهەڵبچنن، ئەوا خودی مرۆڤەکە لە بەرژەوەندی خۆی بەرەو گۆڕانکاری نەرێنی بیخاتەگەڕ و بەڕێژەیەکی تاڕادەیەك هاوسەنگ خۆی لەگەڵیاندا بگونجێنێت.

دەکرێت بپرسین مرۆڤ چ کاریگەرییەکی لەسەر شوێن هەیە؟ یاخود شوێن چۆن کاریگەری لەسەر مرۆڤ جێدێڵێت؟ ئایا ئەوە خودی مرۆڤە کەوا دەکات شوێنەکان دڵگیربن؟ یاخود ئەوە شوێنەکانن دەبنە مایەی دڵتەنگی بۆ مرۆڤ؟ لایەنی دەروونی وەك لایەنێکی هەرە هەستیاری مرۆڤ و ڕەنگدانەوەی ئەم لایەنە لەشوێنێکەوە بۆ مرۆڤەکە دەگوێزرێتەوە؟ یاخود ئەم بارە دەروونییە لەمرۆڤەکەوە بۆ شوێنەکە دەگوێزرێتەوە؟ ئەم پرسیارانە و پرسیار گەلێکی تر دەکرێت بڵێین پەیوەندی نێوان مرۆڤ و شوێن ڕێکدەخات، و لەهەمانکاتیشدا دەبینین ئاڵۆزی دەکات. بێگومان ئەم پەیوەندییەش هەر لە قۆناغی منداڵییەوە دەست پێدەکات و هەنگاو بەهەنگاو بۆ قۆناغەکانی دواتر هەنگاو دەنێت. بۆ نموونە (کاتێك کە داوا لە منداڵێك دەکەین وێنەیماڵەکەی خۆی بۆمان بکێشێت، ئەوا داوای ئاشکراکردنی خەونی قووڵی ئەو شوێنەی لێدەکەیت کە بەختەوەری تێدابینیووە. ئەگەر هاتوو منداڵەکە دڵخۆش بوو ئەوا وێنەی ماڵێکی پڕ لە ئاسودەیی و کامەرانی دەکێشێت، کە پاراستن و ئارامی تێدابێت، و لەسەر ڕەگێکی قووڵ بنیاتنراوە)[١٦]، لەم بۆ چوونەدا پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆ هەیە لەنێوان دەروونی مرۆڤ و شوێن، یاخود خۆ سازاندنێك بەدیدەکرێن لەنێوانیاندا، گەر دەروونی مرۆڤەکە تەندروست و خۆش بوو بێگومان شوێنێکی خۆش و ئاوەدانی لێدەکەوێتەوە و بۆیە دەشێت بڵێین پێچەوانەی ئەمەش ڕاستە. لەهەمان کاتدا ئەگەر وردبینەوە هەست بە وزە گۆڕکێ دەکەین لە نێوان مرۆڤ و شوێن، لەم ڕووەوە هەم مرۆڤ لەڕێی ئەو وزەیەی هەیەتی لەتوانای دایە شوێن ڕێکبخات، و هەم شوێن دەبێتە مایەی بەخشینی وزە بەمرۆڤ، لێرەشدا درك بە جۆرە هاوسەنگییەك دەکەین لەنێوان مرۆڤ و شوێن.

پەیوەندی نێوان مرۆڤ و شوێنەکەی لەهەموو ڕۆژگار و سەردەمەکاندا جیابووە، مرۆڤ بۆ هەر سەردەمێك خوێندنەوە و بیرکردنەوەی جیای هەبووە لەمەڕ شوێن و بەردەوام لەهەوڵی ئەوەدا بووە زۆرترین شوێن تاقی بکاتەوە و لەگەڵ سروشتی خۆیدا بیگونجێنێت و بۆ ئەم مەبەستەش بەو ئاڕاستەیە کاریکردووە هەما هەنگییەك بسازێنێت و شوێنە لەبارو شیاوەکان بۆ کارو چالاکییە جۆر بە جۆرەکانی ژیانی بقۆزێتەوە. (هەر لە کۆنەوە مرۆڤ درکی بە ڕۆڵی دیاری شوێن و پەیوەندی بە بوونەوە کردووە، بیری شوێن ڕۆڵێکی بنەڕەتی گێڕاوە کە بیری مرۆڤی کۆن و نوێدا، ئەم بیرە لەگەڵ پێشکەوتنی بیری مرۆیی گەشەی کرد، لەگەڵ مامەڵەکردنی لەگەڵ جیهانی دەرەکی کە دەورەی داوە پێشکەوت، هەمان بیریش لە ئەدەبدا ڕەنگی داوەتەوە)[١٧]، گرنگی و بایەخی پەیوەندی مرۆڤ و شوێن لەوەدایە پرسێکی هەستیار دێنێتە ئاراوە، ئەویش خۆی لە بووندا دەبینێتەوە، کە باس لە بوونیش دەکەین، ئەو بوونە بەجووت جەمسەرەوە بارگاوییە و دەلالەتە لەبوونی مرۆڤ و بوونی شوێن، کە بێگومان بوونی یەکێکیان بەبێ بوونی ئەوی تریان مانایەك بەدەستەوە نادات.

ئەوەی پەیوەستە بە بیری ئەدەبیشەوە، ئەدیب وەك مرۆڤێك لە ئەنجامی بیرکردنەوە و بیرۆکەی جوان، شوێنی جوان ڕەنێو دەهێنێت، کە لە ئاست تام و چێژ و مەزنیی پەیام و ئەرکی ئەدەبدا بێت و ئەفسوونیی ئەدەب لەشوێندا ڕەنگبداتەوە و فەزایەك لە هەست و نەست و عەقڵی خوێنەر بئافرێنێت.

٣-١:چەمکی بە شوێنکردنی مرۆڤ و بەمرۆڤکردنی شوێن

ئەوەی مایەی تێڕامانە هەر دوو چەمکی (بە شوێنکردنی مرۆڤ) و (بەمرۆڤکردنی شوێن)، دوو چەمکن بەتەواوی نامۆن لەنێو دنیای ئەدەبیاتی کوردیدا بەگشتی و ڕەخنەی ئەدەبی بە تایبەتی. گەر لە ئەکتەر و کارەکتەرانی ئەدەبیاتی جیهانی وردبینەوە، وێنەی ئەوەمان بەرچاو دەکەوێت کە هەندێك لەئەدیبان هەر زوو کاتێك ئەکتەرێك، یاخود کارەکتەرێك بۆ بەرهەمەکەیان دەسازێنن، ڕاستەوخۆ هەموو خەسڵەت و تایبەتمەندی و هەڵسوکەوتی مرۆڤی تێدا کۆناکەنەوە، بەڵکو لەهەندێك ڕوودا ئەم ئەکتەر و کارەکتەرانە لەگەڵ پێکهاتەکانی مرۆڤدا کۆکن و لەگەڵ هەندێکی تریاندا ناکۆکن.

بۆ ئەم شێوە و چەشن و وێنانەی مرۆڤیش، بێگومان دەبێت بۆ مێژوویيەکی دوور و قووڵ بگەڕێینەوە و کە بەساڵ و سەدەش ئەستەمە بزانین بەر لەچەند پێش ئێستا بوونیان هەبووە.

دەشێت بپرسین سەرچاوەی ئەم دۆخگۆڕینەی مرۆڤ کاتێك بەئاژەڵکراوە، بە باڵندەکراوە، بە شتکراوە، بەبێگیانکراوە، یاخود بە شوێنکراوە، یان بەوێنەی تر کاتێك، ئاژەڵ، باڵندە، شت، شوێن، بێگیان و بەگیان، بەمرۆڤکراون، لەکوێوە سەرچاوەکانی گرتبێت؟ ئەوە خودایە سەرچاوەی ئەم دۆخگۆڕینە؟ یاخود خودی مرۆڤەکانن بە ئارەزوو و هیوا و ئاواتی ئەوەن دۆخیان بگۆڕێت، و هەندێك لەقاڵبی مرۆڤانەی خۆیان بێنەدەر؟ بێگومان بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە دەبێت بڵێین خودا سەرچاوەی ئەم دۆخگۆڕینەی مرۆڤە و ئەم دۆخگۆڕینەش وەك لە پێشتر وتمان بەئاشکرا لە پەیامی کتێبە ئاسمانییەکاندا دەرکەوتووە، دواتر بەهرەمەند و هونەرمەند و ئەدیبان هەمان وێنەیان دووبارەکردۆتەوە، جا بەدەستکارییەوە بێت، یاخود بێ دەستکاری.

مەرج نییە لە بەرهەمی ئەدەبییدا جا چ وەك ئەکتەرێك، یاخود کارەکتەرێك بێت، ئەم ئەکتەر و کارەکتەرانە کتومت لە خەسڵەت و تایبەتمەندییەوە لەمرۆڤ بچن، یان لەڕووی پێکهاتەی دەرەکی و ناوەکییەوە لێکبچن، ئەم دیاردەیەش لەئەدەبدا بەدرێژایی مێژووی مرۆڤ بوونی هەبووە، بۆیە لەم ڕووەوە (حوسێن عارف) لای وایە باوی ئەمە نەماوە کارەکتەر تەنها لە پێکهاتەی جەستە و ڕۆح و دڵ و دەروون و هەستی و نەستی مرۆڤەوە سەرچاوەی گرتبێت.، بەڵکو پێی وایە (مەبەست لە کەسان تەنیا ئادەمیزاد نییە، بەڵکو هەموو گیاندارێك و تەنانەت دەشێ بێگیانیش بگرێتەوە. ئەگەرچی لەئەنجامدا گیاندار و بێگیانەکانیش، هەر بەپەیوەندی لەگەڵ ئادەمیزاددا باس دەکرێن. چونکە ئەگەر هیچ ئادەمییەکیش لە چیرۆکەکەدا لە ئارادا نەبێ، ئەوەی باس لە گیاندار و بێ گیان دەکات، کە نووسەرەکەیە، هەر ئادەمییە و هەر زادەی بیر و هۆش و هەست و نەستی ئەوە دەڕژێتە سەرکاغەزی سپی و دەبێ بەو چیرۆکە)[١٨]، لە چوارچێوەی ئەم بۆ چوونەدا دەگەینە ئەو ڕاستییەی،کە وەك چۆن هەر لە زووەوە مرۆڤ وەك خۆی، یان بەدەستکارییەوە ڕۆڵی گرنگ لە فەزای دەقدا دەبینێت و بەکارەکتەر دەکرێت، ئاوەهاش دەتوانرێت شتێك، شوێنێك، گیاندارێك، بێگیانێك، ببێتە بوونەوەرێکی وەك مرۆڤ و لەدواجاریشدا نووسەر بیکات بە مرۆڤێکی خوازەیی و خۆی لە کارەکتەرێکدا ببینێتەوە. هەر لە چوارچێوەی ئەم بۆ چوونەشەوە پێمان دەڵێت: گیاندار، بێگیان، شت، شوێن، کاتێك ڕۆڵی کارەکتەرێکی چیرۆك، یاخود ڕۆمانێك دەبینن دواجار بەرجەستەکردنەوەی ڕۆڵی مرۆڤەکانە، بەڵام بەشێوە و شێوازی دنیابینی جیاجیا.

ڕۆمان وەك ژانرێکی سەربەخۆ و سەردەمیانە، هەمیشە ماکی نوێبونەوەی لە خۆیدا هەڵگرتووە و ژانرێکە زیندوویی لەوەدایە بە ڕۆژگارەکانی ژیانی مرۆڤەوە بەستراوەتەوەو تەنانەت زۆرجار دەوترێت وەکو دەزگایەکی کۆمەڵایەتی وایە، بۆیە چەشنی بەرجەستەکردنی مرۆڤ و شێوە و شوناس و گوتاری مرۆڤ، لەدەقێکی ڕۆماندا لەگەڵ دەقی ژانرەکانی تردا تەواو جیاوازە ، بێگومان ئەمەش سەرچاوەکەی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە پانتایی و فراوانی و

ڕەهەندەکانی ڕۆمان لەگەڵ پانتایی و فراوانی و ڕەهەندەکانی ژیاندا هاوتەریبە. واتە ئەوەی لە ڕۆمانووسێکی سەرکەوتوو چاوەڕوان دەکرێت زۆر لە هەردەقنووسێکی دی زیاترە. (عەبدوڵڵا سەراج) پێیوایە (ڕۆماننووس ناخوازێ کەسانێك دروست بکات، کە دەقا و دەق نموونەیان لە ژیاندا هەبێ و ئاسایی بن. ئەمە ئەرکی ئەدەب و هونەرمەندان نییە، بگرە لەسەرلاپەڕەکاندا، کەسایەتی پڕ ژیان و زیندوو دروست دەکات. ئا لێرە ئاشنای خەڵقندەکانی دەبین. مەرجیش نییە کە سایەتی هەر تەنیا مرۆڤ بێت، نووسەری وا هەیە بایەخ بەکەسایەتی زیندەوەرێك دەدات ((سەگ، کەو، پشیلە، کۆتر)) یان ڕووەك و درەخت و شتی بێگیان، وەك درەختێ بپەرستێ، یان پردێك، یان گیانەوەری میتالۆژی کە بۆ مەبەستی دیاریکراو تەوزیفیان بکات)[19]، بەواتایەکی تر ڕۆماننووس لەجیاتی ئەوەی کارەکتەرەکانی بەهەموو پێکهاتەکانییەوە لەمرۆڤ بچێت و لەمرۆڤ بن، تەنیا وێڵ بێت بەدوای بوونی مرۆڤدا، ئەوا لە ئێستادا ڕۆماننووس بە گوتارێکی ترەوە لە بوونی مرۆڤ دەگەڕێت، ئەویش لەڕێی ئەوەی، کە پێمان دەڵێت لە پەنای مرۆڤەوە، چەندین بوونی تر هەن، کە ناکرێت فەرامۆش بکرێن، چونکە ئەم بوونانە کار لە مرۆڤ دەکەن و مرۆڤیش کاریان تێدەکات، و کاریگەری ئەمانە هیچی لەپەیوەندی و کاریگەری مرۆڤێك لەگەڵ مرۆڤەکانی ترەوە کەمتر نییە. هەروەها (عەبدوڵڵا سەراج) پێیوایە خودی ڕۆماننووس ئافرێنەرە، و ئافرێندراوەکانی جیان لەو ئافرێندراوانەی ، کە ئێمە هەست بە بوونیان دەکەین، بەهۆی بەرجەستەکردنی شت و شوێن و باڵندە و گیانەوەر و شتی تریش کە ڕۆڵی مرۆڤ دەگێڕن و لەدواجاردا دەبن بەکارەکتەری ڕۆمان، بەچەشنێك ئەم ئافرێندراوانە بە هۆی بوونی خۆیان و بوونی مرۆڤ کارەکتەری پڕ لە ژیان و بزاوت و زیندووتریان لێ چێدەکرێت.

سەرەڕای ئەمانە هەریەك لە شوێن و شت و ئاژەڵ و باڵندە....هتد کاتێك لەلایەن ڕۆمانووسەوە بە مرۆڤ دەکرێن، مانای وایە ئەمانەش دەبن بەخاوەن هەست و خودی مرۆڤ لە ڕێی هەستە قووڵەکانی هەست بەمانە دەکات و ئەو هەستەی ئەمانیش هەیانە هەستێکی بێ پەیام و هەڕەمەکی نییە، چونکە لە ئەنجامی ئەوەی مرۆڤ هەستیان پێدەکات، تا ڕادەیەك لەهەستی مرۆڤەکان نزیك دەبنەوە.

ڕۆماننووس لەڕێی بەشوێنکردنی مرۆڤ و بەمرۆڤکردنی شوێنەوە مەبەستییەتی پەیوەندی و هاوکێشەی نوێ لەنێوان مرۆڤ و دەوروبەر و ژینگەکەی و خودی بیرۆکەکانییدا بسازێنێت. ڕۆماننووس بەهۆی ئەم پەیوەندی و هاوکێشانەوە دەیەوێت ژیانێك وێنابکات تەواو لەو ژیانەی ئێمە جیا بێت و مانا و دەلالەتی نوێتر بۆ ژیان بدۆزێتەوە، بۆیە ئەرکی ڕۆماننووسە (لەتەك شتەکان و بیرۆکەکاندا، نوێکاری بئافرێنێت و وێنە و تابلۆیەکی نوێ ئاشکرا بکرێت، بۆ مەبەستی جیهانێکی تێرکراو بە چەشنێك ئەم جیهانە تێراکراوە لە واقعییەت و حەقیقەتی قووڵایی ناخەوە سەرچاوەی گرتبێت)[20].

بە شوێنکردنی مرۆڤ و بە مرۆڤکردنی شوێن، ئامرازێکی کاریگەرە بۆ ئەوەی ڕۆماننووس لە ڕێی ژانرێکی هونەریی وەك ڕۆمان گوتارێکی هونەرییانەمان بەرەو ڕووبکاتەوە ئەوەمان پێبڵێت، کە هەر خودی مرۆڤەکان خاوەن گوتار نین، هەر گوتار لەڕێی ئەمانەوە پێشکەش ناکرێن، بەڵکو شوێنیش هەڵگری گوتاری تایبەت بەخۆیەتی و لە توناشیدایە گوتاری بۆ مرۆڤەکان هەبێت.

ئەستەمە مرۆڤێکی ئاسایی بتوانێت لەگەڵ شوێنێکدا یاخود لەگەڵ دەوروبەرە و ژینگەکەی هەڵسوکەوت و مامەڵەیەکی کتومتی مرۆڤەکانی لەگەڵدا بکات، یاخود شوێنێك لەلای ئەم مرۆڤە ئاساییە ببێتە مرۆڤێکی هاوڕەفتار و هاوشێوەی خۆی و لە خۆشی و ناخۆشی و لە بەهێزی و لە بێ هێزیدا ببێتە هاودەم و هاوکاری، بەڵام ئەمانە بۆ دەقنووس ئەستەم نین و نووسەرێکی سەرکەوتوو لە توانایدایە ئەم وێنانە لەدەقەکەی بەئاسانی بەرجەستە بکات.

(ئاشکرایە گشت شتە هەستییەکان، گیانلەبەر بێ یان بێ گیان، زیندووبێت یان مردوو، عاقڵ بێت یاخود بێ عەقڵ، تەنێکیان هەیە)[٢١]، بۆیە هەستی ئەدیب لە هەستی مرۆڤەکانی تر باڵاتر و کاملترە، هەستێکە خەسڵەت و تایبەتمەندی دۆزینەوەی بەتەواوەتی تێدا وەگەڕخراوە و ئەو هەستە لە توانایدایە هەست بەم دیاردە و شت و بابەتانە بکات، کە لەچوارچێوەی هەستی ئێمەدا لە ناهەستیدان، یاخود بڵێین لەچوارچێوەی هەستەکانی ئێمەدا لە خانەی نەبووندان، بۆیە وای دەبینین ڕۆماننووس لە بەشوێنکردنی مرۆڤ و لە بەمرۆڤکردنی شوێندا، هەستی بەمە تێر ناخوات، کە وێنای مرۆڤ بکات لە بە شێوە ئاساییەکەی و وێنای شوێن بکات لە بارنە ئاساییەکەیدا. واتە لەناوەوەی هەر دوو چەمکی مرۆڤ و شوێن، وردەکاری هەن، ڕۆماننووس گەرەکییەتی بیاندۆزێتەوە و ئاشکرایان بکات، هەر بۆیە ئەم هەستەی ڕۆماننووس بەو چەشنەی باسمانکرد لەخۆوە دەچێتە قاڵبی ئەدەبی و خەیاڵێکی بەرزەفڕی داهێنەرانەی لێدەکەوێتەوە، ئەمەش ڕەنگدانەوەی ڕاستەوخۆی لەسەر هەستی خوێنەر دەبێت ، بۆی دەبنە مایەی ڕامان و سەرسامبوون و چێژ و سوود بەخشین و سەرنجی خوێنەر لە چوارچێوەی جوانی و ناسکی و کاملیدا دەمێنێتەوە.

ڕۆماننووس لەڕێی بەشوێنکردنی مرۆڤ و بەمرۆڤکردنی شوێنەوە بە هەقیقەتێك گەیشتووە، ئەویش ئەوەیە، کە ئەوەی لە ژیاندا هەیە، جا هەر شتێك بێت (بوون)ی هەیە، بوونی ئەو شتانەش بەوە بەستراوەتەوە پەیوەندی لەنێوان مرۆڤ و ئەو شتانەدا هەیە. تەنانەت ئەو شتانەی لە دەوروبەری مرۆڤدا بەئاسانی بوونیان دیار نەبێت، یاخود لە ڕادەیەك دابن لە نەبوونەوە نزیك بن، وەك لە بوونەوە، بەڵام لە ئەدەب بەگشتی و لە ڕۆمان بە تایبەتییدا ڕەنگدانەوەی هەقیقەت و واقیعی ئەوانە. لێرەدا لە وتە باوەکە نزیك دەبینەوە، کە دەڵێت: (ئەدەب ئاوێنەی ژیانە)، نە ژیان بێ ئەدەب دەبێت و نە ئەدەبیش بێ ژیان دەبێت، هەروەها دنیای ئەدەب دنیایەکی گشتگیرە و ڕۆچۆتە نێو هەموو باس و خواسەکانی ژیان و بۆتە زمانحاڵی مرۆڤەکان. پێمان سەیر نەبێت گەر بڵێین: (کە ژیان لە نێو هەموو شتێك دایە و هەرچی لەبووندا هەیە، ڕۆح و جەستەدارە)[٢٢]، واتە ڕۆماننووس کاتێك شتێك، شوێنێك، بێگیانێك، دەکات بەکارەکتەری ڕۆمانەکەی لەبەر ئەوەیە، کە ئەمانە وەك مرۆڤ ڕۆحدارو جەستەدارن سەرەڕای بوونی ڕەسەنیی خۆیان، دەتوانن لە بوونی تریشدا خۆیان بنوێنن.

(قوتابخانەی ڕۆمانی نوێی فەرەنسی، یا ڕۆمانی نا ڕۆمان کە سەرە هەرەمەکەی ئالان ڕۆپ گریێ و میشێل بۆتۆر و ناتالی ساروت و کلۆد سیمۆن و مارگرێت دۆرا)ن[٢٣]، توانییان ببنە پێشەنگ بۆ نووسینی ڕۆمانی نوێ، بۆیە بە بۆچوونی ئێمە بەشوێنکردنی مرۆڤ و بەمرۆڤکردنی شوێن وەك سیمایەکی هونەری و تەکنیکێکی نوێ بڵاوبووەوە.

بە شوێنکردنی مرۆڤ و بە مرۆڤکردنی شوێن بەهاو جوانی خۆیان لە ئەدەبدا هەیە ، بە چەشنێك ڕۆماننووسێکی سەرکەوتوو لە توانایدایە مامەڵەیەکی دروستیان لەگەڵدا بکات و لە قاڵبێکی بەرزی هونەریدا بەرجەستەیان بکات، بەمەش بەها و جوانی مرۆڤ بەسنوورداری نامێنێتەوە و هەروەها شوێنیش بەها وجوانی زیاتری دەبێت. ڕۆماننووس کاتێك مرۆڤ و شوێن ئاوێتەی یەکتر دەکات بەمەبەستی ئەوەی ڕوویەکی تری واقیعمان پێپیشان بدات، بە ڕادەیەك بڵێین: (بەمرۆڤکردن گونجاوە لەگەڵ چەمکی واقیعی، چونکە هونەر لاسایکردنەوەی جیهانی واقیع نییە و لەبەرگرتنەوەیەکی کتومتی و پارێزراوی شتەکانیش نییە، بەڵکو دنیا بینینی ڕووەکەیەتی و سەر لەنوێ ئافراندنەوەیەتی بەچڕوپڕی و دەوڵەمەندییەوە، یاخود ئافراندنی واقیعێکی نوێیە، کە قووڵترە لەو واقیعە ڕاستەوخۆیەی کە ئێمە دەیبینین)[٢٤]، بەواتایەکی تر کارکردن لەو بابەتە، بەرجەستەکردنی ڕۆح و قووڵایی ناخی مرۆڤ و شوێنەکانەو تێکشکاندنی ئەو وێنە و وێنا چەند بارە بوو و سواوانەیە ، کە زۆرجار تەنگ بەخوێنەر هەڵدەچنن تا ڕادەی جاڕسبوون، بۆیە بە بۆچوونی ئێمە بە شوێنکردنی مرۆڤ و بەمرۆڤکردنی شوێن یارکردنە لە نێو واقیعێکی

داهێنراو، کە جیایە لەو واقیعەی کە ئێمە درکی پێدەکەین، ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت، کە لە ئاستێك لە واقیع دوورکەوتنەوەیە و گەیشتنەوە پێی ئەستەمە، بەڵکو نزیکردنەوەی واقیعە بە تێڕوانین و دیدێکی نوێوە، بەدەر لە لاساییکردنەوەیەکی کوێرانەی واقیع.

مرۆڤ و شوێن، وەك دوانەیەك وان، کە هەمیشە مانای بوون بەیەکتر دەبەخشن، نە مرۆڤ بێ شوێن مانایەکی هەیە، و نەشوێنێکی بێ مرۆڤیش مانای هەیە. شوێن زیندوویێتی بەمرۆڤ دەبەخشێت و بەردەوام ڕۆڵێکی گرنگ دەگێڕێت بۆ بوون و مانەوەی مرۆڤ لەهەموو لایەنە جۆر بەجۆرەکانی خودی مرۆڤەکە، بەمەش سەنگ و قەبارەی شوێن لەلایەن مرۆڤەوە ڕۆژ لەدوای ڕۆژ قورستر و گەورەتر دەبێت، چونکە (وا دەردەکەوێت شوێن وەکو ئەمبارخانەیەکی ڕاستەقینە بێت، بۆ بیرۆکە و سۆز و هەستەکان، لەبەرئەوەی پێوەندییەك دەسازێت لە نێوان شوێن و مرۆڤ، کە پێوەندییەکی ئاڵوگۆڕکراوە و هەردووکیان کاریگەرییان بەسەر یەکترەوە هەیە)[٢٥].

لەمەوە بۆمان ڕوون دەبێتەوە وەك چۆن شوێن کاریگەری لەسەر پاراستنی جەستەی مرۆڤدا هەیە، ئاواش کاریگەرییەکەی لەسەر پاراستنی بیرۆکە و سۆز و هەستەکانی زیاترە. ڕۆماننووسیش مەبەستییەتی لەچۆنیەتی بیرکردنەوە و هزر و پیشاندانی سۆز و چۆنیەتی گوزارشتکردن لەهەستەکان زیاتر کار لەسەر لایەنە نادیارەکانی مرۆڤ بکات، لەم خاڵەوەش پێوەندی نێوان مرۆڤ و شوێن لەتەنکاوییەوە بۆ قووڵایی هەنگاو دەنێت، چونکە پیشاندان و نمایشکردنی تەنیا جەستەی مرۆڤ لەسەر تەختەی شانۆی شوێن، خودی مرۆڤەکە هەست بە بچووکی قەوارەی خۆی لەهەمبەر بوونەوەکانی تردا دەکات و شوێنیش نابێتە ئەو بوونە زیندووە، گەر کارنەکاتە سەر چۆنیەتی بیرۆکە و سۆز و هەستەکانی. بێگومان ئەو کاریگەرییەش دەگوزارێتەوە بۆ خوێنەر و ڕەنگدانەوەی دەبێت لەسەر بیرۆکە و هەست و سۆزەکانی خودی مرۆڤ بەئاگاییەوە بێت، یاخود بە نائاگایی کەوتۆتە ژێر ڕەحمەت و زەحمەتی خودەکانی ترەوە، جا لە هەر بوار و ڕوویەکدا بێت، واتە هەر مرۆڤێك مەحکومە بە چەندین سیستەمی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابووری و هزریی....هتد، کە ئەمانە لە چۆنیەتی مرۆڤبوونی، پەرچەکرداری لە بەرامبەر مرۆڤەکانی تردا ڕۆڵ دەگێڕن.

(زۆرباوە لە ناوەندەکانی زانستی و ئەدەبیدا، شوێن کاریگەرییەکی زۆری هەیە لەسەر لایەنی جەستەیی و دەروونی و ئایدۆلۆژی و زمانەوانی و ڕۆشنبیری و سیاسی... هتد کە بەشداری دەکات لە ئافراندنی سروشتی مرۆڤەکان. هەر لەبەرئەمە دەبینین ڕۆڵەی کوێستانی جیاوازە لە ڕۆڵەی گەرمیانی، هەروەها ڕۆڵەی چیایی جیایە لە ڕۆڵەی دەشتایی)[٢٦]، واتە کاتێك ڕۆماننووس پەنا بۆ بەشوێنکردنی مرۆڤ و بەمرۆڤکردنی شوێن دەبات، لەو تێڕوانین و گۆشەنیگایەوە، کە چۆن مرۆڤ لەگەڵ مرۆڤەکانی تر کاریگەرییان هەیە لەسەر لایەنە جیاجیاکانی یەکتر، ئاواش مرۆڤ لەگەڵ شوێنەکەیدا کاریگەرییان دەبێت لەسەر یەکتر جا لەهەربوار و لایەنێکی ژیانیدا بێت.

مرۆڤ و شوێن، لەزۆربەی حاڵەتەکاندا هاوڕێ و هاوڕازی یەکترن، و کەمجار وا ڕێکدەکەوێت ببن بە هاودژ، هاودژی لەنێوان مرۆڤ و شوێندا بە هیچ شێوەیەك بوونی نییە، مەگەر لەبارودۆخێکدا کەسێك، شتێك، سیستەمێك....هتد) بچێتە نێوان مرۆڤ و شوێن، پەیوەندییەکەیان ئاڵۆز بکات، و مرۆڤەکە، بەشوێنەکە نامۆبێت و بەهاودژی خۆی بزانێت، کەواتە نەگونجاندنی مرۆڤ لەشوێنێکدا هۆکارەکەی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە بکەرێکی نێگەتیڤ هەیە لە هەوڵی ئەوەدایە ئەو هاوسەنگییە نێوان مرۆڤ و شوێن لاسەنگ بکات، و مرۆڤ هەمیشە بەگومانەوە لەژینگە و شوێنەکەی بڕوانێت. شوێن (ئەگەر شیاو و گونجاوبێت، مرۆڤەکانی ناویشی شایستە دەبن، بەڵام ئەگەر پێگەیەکی نابوود بوو، ئەوا مرۆڤ و کەسایەتییەکان نەك هەر ناتوانن جوانیی ببەخشن، بەڵکو ناتوانن خۆشیان جوان بن، تەنانەت ناشایستەیی شوێن دەبێتە هۆی لەدەستدانی پاکێتی و بێگەردیی منداڵێتێتی.... (شوێن)بنەمای کەسە جوان و

ڕەفتار جوانەكانە، ناكرێت چاوەڕێی ڕەفتار و هەڵسوكەوتی شیرین لەو مرۆڤ و كەسایەتییانە بكەین، كە (شوێن) یان، (وڵات)یان نەك هەر شیرین نییە، بەڵكو لەتفتاودا خنكاوە)[٢٧]، ڕۆماننووس ئامانجییەتی خەسڵەت و تایبەتمەندییە جوانەكانی مرۆڤ بەشوێن ببەخشێت و هی شوێنیش بەمرۆڤ، بەمەش بە ئەنجامێك دەگەین كە مرۆڤ و شوێن بەیەكترەوە لكاون، و مرۆڤی نابوود و ناكەسبەچە هەمیشە كار بۆئەوە دەكات، شوێن نابوود و وێران بكات و مرۆڤی جوان و كەسدار لە خەمی ئەوەدایە شوێنەكە جوان و ئاوەدان بكاتەوە، واتە چۆن مرۆڤ ڕۆڵی هەیە لە بونیادنانی شوێن، ئاواش شوێن ڕۆڵی هەیە لە بونیادنانی كەسایەتی مرۆڤدا.

ڕۆماننووس بەهۆی بەشوێنكردنی مرۆڤ و بەمرۆڤكردنی شوێنەوە دەیەوێت زیاتر هەستەكانی مرۆڤ بدوێنێت، و هزرو بیركردنەوەكانی سەنگیتر بكات، شوێن ببێتە بۆتەیەك بۆ تواندنەوەی هەست و هزری كۆن و سەر لەنوێ داڕشتنەوەیان، لەڕوانگەی ئەوەی هەرخودی مرۆڤ هەست بەشوێن ناكات و بیری لێناكاتەوە، بەڵكو شوێنیش هەست بەمرۆڤ دەكات و هزر و بیری بۆ دەخاتە گەڕ، لەمەشەوە ڕەنگدانەوەی دەبێت بۆ هزرو بیری مرۆڤ، بۆیە (هەردەم شوێن، لەدوای زەمەنە پەشێو و شپرزە دەستی بەسەر هەست و هزر و بیر كردنەوەكانی مرۆڤی بەرایی و سەردەمیی داگرتووە، مامەڵەی مرۆڤ لەگەڵ شوێندا مامەڵەیەكی ڕەگئاسا و زیندووە ئەنجامەكەشی پەیوەندیەكی توند و تۆڵە)[٢٨].

ڕۆماننووس هەوڵدەدات تێڕامان و بیركردنەوەكانی مرۆڤ هەر لە بازنەی دركپێكردن و زانراوەكاندا نەخولێنەوە، بەڵكو سنووری ئەمانە ببەزێنێت و مانایەكی تریان پێببەخشێت، بەشێوەیەكی تر و لەوێنەیەكی تردا بەرجەستەیان بكات، بەجۆرێك پەیوەندییەك بمێنێت لەنێوان مەئلوف و نامەئلوفدا.

١-٢:بەشوێنكردنی مرۆڤ لە ڕۆمانی (هەولێر) دا

ژانرەكانی ئەدەب و هونەر لەگەڵێك هێڵی گشتیدا لەیەكتر دەچن، ڕۆماننووس لەڕێی هونەری پەیكەرتاشییەوە توانیوویەتی بەشوێنكردن بەمرۆڤ ببەخشێت. كە لەبنەڕەتیشدا ئەم بەشوێنبوونەش لە بەمرۆڤبوونەوە سەرچاوەی گرتووە، بەڵام كاتێك پەیكەرێك بۆ مرۆڤێك دەتاشرێت لەشوێنێكی دیاریكراودا دادەنرێت و زۆرجار ئەو شوێنەش بەناوی ئەو پەیكەرەوە دەناسرێتەوە.

ئەو (پەیكەرە) لەو شارەدا بێباكانە، هەموو گاڤێك وەستاوە، دانیشتووە، دەنووسێت، لاپەڕەی سپیش دەخوێنێتەوە(هەولێر، ٥).

ئەو پەیكەرە كە لەشوێنێك دانراوە، دەبینین زۆرێك لەتایبەتمەندییەكانی مرۆڤی تێدا دەبینرێت، وەك لایەنی جەستەیی لەجوولە و، لایەنی هۆشیش لە نووسین و خوێندنەوەدا.

ئەگەر هاوسەرگیری مرۆڤەكان بێ ئەنجام بێت و وەچاخ كوێری ئاكامەكەی بێت، ئەوا ئەو وەچاخ كوێرییەش كار دەكاتە سەر كوێربوون و وێرانبوونی شوێنەكان كەواتە مرۆڤەكان مایەی بینایی و ئاوەدانی شوێنەكانن و، ئەگەر مرۆڤ بوونی نەبێت چ واتایەك بۆ بوونی شوێن نامێنێتەوە.

(كە پاشا ژنی نەدەهێنا، سۆزی لەسەر جەستەی ژنێك نەخەوت، شارەكەش دروست دەبوو، و نە ئەو ماچێكی دەكرد، نە قەڵاتەكەش دەبووە مەمك و سینگ وشە حامێكی تەڕو بادام) (هەولێر، ل١٦).

گونجاوی و ڕێكییەك بەدیدەكەین لەنێوان شوێنەكان، ڕۆماننووس قەڵاتی وەك شوێنێكی كەتواری و، مەمك و سینگی مرۆڤی وەك ئەندامە شوێن بەیەكتر گرێداوە.

دوور لە بەشوێنكردنی مرۆڤ، لەڕۆمانی (هەولێر)ی شێرزاد هـەینی دا، (بەشـوێنكردنی شـوێنەكان) یەكێكـە لـەم دۆخەی كە لەبەرهەمەكە ڕەنگیداوەتەوە.

(بەیانی بەر لەكازیوەش، یەكسەر، یەكسەر ڕەعیەت و میوان و كەسە دوور و نزیكەكان، كە لەخـەو هەڵسـان، شارەكەیان، بەكۆشكی شاو هەموو گەڕەكەكانییـەوە، بـەكۆڵان و سـەریانەكانی، بەمزگـەوت و تەكیـەكانی، سـەراو ساباتەكانی، ئاتاشگا و گومەزەكانی، گوفەك و جۆگەكانی، هەموو شارەكە بوویتە قەلآت). (هەولێر، ل٢٣).

واتە كەڵەكە بوونی شوێنەكان بەسەریەكترەوە، لە چەندین شوێنی جیاوازدا و لەهەندێك باردا، شارسـتانی بـەدوای خۆیدا دێنێت و مێژوویەك تۆمار دەكات.

لەلایەكی ترەوە (قەلآتی هەولێر) زادەی پاشـای زەوی و بـووكی ئاسمانـە و، (شـاری هـەولێر)یش لـە ئاهـەنگ و بەزم و ڕەزمی پاشا و شاژندا یەكەم بەهاری تەمەنی دەستپێكردووە.

(قەلآتەكە، لەوشەوەدا، كە پاشـا لـە ئاسمانـەوە، بـووكی بـۆ دێتـە خـوارەوە دروسـت بـووە. شـارەكە، لـەو زەماوەندەو لەو شەكراو خواردنەوەیەدا، چەكەرەی كردووە، بوویتە ئاوەدانی و شارو قەلآت)(هەولێر، ل٢٣).

(هەر لەوشەوەشـدا كـە پاشـا و شـاژن بەیەكدەگـەن و بەیـەكتر شـاد دەبـن، شـت و شـوێنەكان (لەوشـەوەدا دیوارەكان، كەرپووچەكان، پەنجەرەكان و نهۆمەكانی بنەوە و ساردا‌وەكان هەموویان باڵایان كردووە و گەورەبوون و قەلآتەكە دروست بووە). (هەولێر، ل٢٣).

واتە لە پاڵ ئەوەی ڕۆمـاننووس شـوێنەكانی بـەمرۆڤكردووە، لەهـەمان كاتـدا شتەكانیشـی بـەمرۆڤكردووە وەك: (دیوارەكان، كەرپووچەكان، پەنجەرەكان) لەشتەوە بەمرۆڤكراون، و خەسڵەتی زیندوویی گەشەكردنیان وەرگرتووە.

سەرەڕای ئەمانە، لە پەیكەرەكەی (ئیبنی مستەوفی)وەك شوێنێك، (بـەبتكردن) و بـە (پێغەمبـەركردن) تێیـدا بەرجەستە كراوە.

(ئیبن مستەوفی كتێبەكەی مەزنتردەبوو، پەیكەرەكەی دەگەیشتە ناو هەور، لەهەموو گۆشەیەكەوە دەبینـرا، میللەت بەنێر و مێیەوە، ئەوە لەدوای ئەوە كڕنۆشیان بۆ دەبرد و كتێبەكەیان پیرۆز دەكرد)(هەولێر، ل٢٤).

وەك لەم وێنەیە دیارە، سەرچاوەی (بەبتكردنەكە) بـۆ ئـەوە دەگەڕێتـەوە كـە پەیكەرەكـە لەلایـەن خەڵكییـەوە پەرستنی بۆ دەكرێت و كڕنووشی بۆ دەبردرێت، هەروەها سەرچاوەی (بە پێغەمبەركردنەكە)شی لـەوە دایـە كـە وەك چەند پێغەمبەرێك خاوەنی كتێبی تایبەتی و پیرۆزی خۆیەتی.

بێگومان مرۆڤ و شوێن وەك دوانەیەك وان، جیابوونەوەی یەكێكیان لەئەوی دیكـەیان ئەسـتەمە و ناكرێـت. مـرۆڤ لەچركە ساتی لەدایكبوونییەوە، تا دوا چركە ساتی ژیانی پەیوەستە بە شوێنەوە، ئەمە سەبارەت بەژیانی مرۆڤـەوە، سەبارەت بەمردنیش قۆناغی دوای ژیانی و، قۆناغی زیندوبوونەوە و ژیانەوەش ناتوانێـت خـۆی لـە كاریگـەری شـوێن ڕزگار بكات.

ڕۆمـاننووس ئـەو كاریگەرییـەی شـوێن لەسـەر مرۆڤـەوە، لـە نموونـەی هونەرمەنـدێكی گـەورەی جیهـانی وەك (لیۆناردۆ دافینشی) دێنێتەوە، لە قۆناغی ژیانی و لە قۆناغی دوای ژیانی.

(لیۆرناردۆ دافینشی)، ئەو هونەرمەندە گەورەیەی لە ئەوروپا و لەسەردەمی ڕێنسانس، داهێنانی زۆری كردووە، دەیانەوێت بزانن ئەو چۆن مردووە، ڕاستە ئەو مەزارەی كە لە فەرەنسا، لە ناو قەلآتی (ئامبوان)یە گۆڕی ڕاستەقینەی ئەوە؟..... ئەو هونەرمەندە ئیتاڵییە، مەزارەكـەی كەوتووەتـە فەرەنسـا، بـەلآم! ئیتاڵییـەكان، وەك ئـەوەی ئـەو هاوڵاتییەكی ئیتاڵی بوو بێت، بۆیەش خەم لەوە دەخۆن، زانیاری زۆرتر، لەسەر ئەو وەرگرن). (هەولێر، ل٤٥).

گۆڕی لیۆناردۆ دافینشی، کە گوزارشتە لە قۆناغی دوای ژیان (مردن)، ئەو (هونەرمەند)ەی ئەو مرۆڤەی بەشوێنکردووە هەروەها مرۆڤەکان کاتێك لە ژیاندان پەیوەستن بە چەندین شوێنەوە واتە بە هۆی جوولە و نەسرەوتنی مرۆڤ شوێنەکان دەگۆڕێن و جێگیرنین، بەڵام لەمردنی مرۆڤەکاندا کە هاوکاتە لەگەڵ لە جوولەکەوتن و سرەوتن، شوێنەکان ناگۆڕێن و جێگیرن.

ڕۆماننووس لەڕێی پیشاندانی دوو وێنەی جیاواز و تارادەیەکیش دژیەك، وەك وێنەی زیندووکردنەوە و بە (بەردکردن) یاخود بە (پەیکەرکردن) بەشوێنکردنی مرۆڤی بەرجەستە کردووە.

(من مێژووی خۆم نووسیوە و تەواو، ئەگەرنا لەو دەمانەی منتان زیندووکردیتەوە، زۆرم دیوە تابینووسمەوە، زۆرم هەست پێکردووە ئاشکرایان بکەن، وازم لێ بهێنن، یەخەی من بەربدەن، (خۆتان هاتن، منتان کردە بەرد، لەکەستان نەپاڕابوومەوە)، داوام پێشکەش نەکردبوو، خۆتان هاتن لەشەوێکی تاریکدا هونەرمەندێکتان ئاگادارکردەوە، من زیندوو بکاتەوە). (هەولێر، ل١٥٠).

ئەو (بەبەردکردن) و (بەپەیکەرکردن)ەش، دەبینین لە کۆتاییدا هەر بەواتای (زیندووکردنەوە) دەتوانین لێکیبدەینەوە، بەمەرجێك ئەو (بەبەرکردن)و (بەپەیکەرکردن)ە وەك شت گەر بەشوێنبکرێن و گوزارشت بن لەناو و ناونیشانێك، بە واتایەکی تر (بەبەردکردن) و (پەیکەرکردن)ی مرۆڤەکان دانانییان لە شوێنێکی دیاریکراودا، زیندوویێتی مرۆڤەکە یاخود کەسایەتییەکە دەگەیەنێت، لەتەك ئەمانەشدا بۆمان هەیە بڵێین هەر ئەو بەرد و گا بەردانەیە کاتێك لەلایەن هونەرمەند و پەیکەرسازانەوە بە جوانی بەکاردەهێنرێن مانا و مەغزا و دەلالەتی هونەری و ستاتیکییانە بەدەستەوە دەدەن.

زۆربەی ئەو بەشوێنکردنی مرۆڤانەی، کە لە ڕۆمانەکەدا بوونیان هەیە، ئاواش لەواقیعدا بوونیان هەیە، لەمەش زیاتر ڕۆماننووس توانیویەتی هونەری پەیکەر و بواری پەیکەرسازی بۆ ئەم مەبەستە بەجوانی بقۆزێتەوە و لە پانتایی دەقدا ڕەنگرێژیان بکات.

بۆ نموونە مرۆڤ، یاخود زاتێکی وەك مامۆستا (زوبێر بیلال ئیسماعیل)، لەواقیعدا ئەم مرۆڤە یان ئەم کەسایەتییە بەشوێنکراوە ئەویش بەهۆی ئەوەی بەشێکی شەقامی چل مەتری نزیك گەڕەکی شۆڕشی هەولێری بەناو کراوە و بۆتە ناونیشانێك، کەچی دەبینن ڕۆماننووس ئەم بەشوێنکردنەی هەڵنەبژاردووە، وێنە واقعییەکەی نەگواستۆتەوە بەڵکو بەهۆی گوتاری ئەدەبی و خەیاڵی بەرزەفڕانەی دەقێکی وەك ڕۆمان، دیسانەوە پەنا بۆ پەیکەر و پەیکەرسازی دەبات بۆ ئەوەی مامۆستا (زوبێر بیلال ئیسماعیل) لەمرۆڤەوە بەشوێن بکات بەمەبەستی بەزیندوویێتی ڕاگرتنی. هەروەها دیاریکردن و دەستنیشانکردنی خودی شوێنی پەیکەرەکە، کە خۆی لەبەرزایی ئەو شارە (هەولێر) دەبینێتەوە، ئەمەش بەگریمانەیی پیشان دەدات.

(پیاوە سپییە ناسکەکە، زوبێر بیلال ئیسماعیل، لە تەمەنی شێست ساڵیدا، زوو بە نەخۆشی و، قەڵەمە گەوهەرەکەی مێژووی لەدەست دەکەوێت و دەمرێت... مێژووی وەك چاوەکانی خۆشویستووە، بۆیەش ئەو شایانی پەیکەرێکە لەسەر بەرزایی ئەو شارە، چونکە کوردانە (زۆرتر لەبیست کتێبی هەبووە)، زۆرتر لە دوو سەد و پەنجا بابەتی مێژوویی کوردستانی نووسیوە.... ناوی بوویتە پەیکەرێکی سپی، بوویتە مەیدانێکی ئاوەدان، بوویتە دەروازەی قەڵاتەکە).

ئەوەی لێرەدا دەتوانین درکی پێبکەین ئەوەیە، ڕۆماننووس هەر لەهەوڵی ئەوە دانییە لە ڕێی (بەپەیکەرکردن) و دواتر دانانی لە بەرزایی شار مرۆڤەکە بەشوێن بکات، بەڵکو ئەوە یەکلادەکاتەوە بەرهەمە مەعریفییەکانی هەر مرۆڤێك

دەبنە شوێنێکی هونەری جوان و شوێنێکی ڕووناك و ئاوەدان و لەمەش زیاتر وەك شوێنەوارێکی مێژوویی وان و دەبنە مەعریفەت و شارستانییەتی ئەو نەتەوەیە.

ڕۆماننووس بەمەبەستی بەشوێنکردنی مرۆڤ سوودی لە ئەندامە (شوێن)ی مرۆڤیش وەرگرتووە، یاخود وردتر بڵێین توانیویەتی سیفەتە دووەمینەکانی نێرینە وەك (ڕیش) بۆ ئەم مەبەستە بەکاربێنێت. هەروەها بەشوێنکردنی مرۆڤ لە ئەمجارەیاندا جوگرافیای وڵاتی بەزاندووە و بەدەر لە مێژووی وڵاتیش توانیوویەتی ئەم وێنەیە بنوێنێت.

(زانا ودانەری گەورەش مارکس ڕیشەکەی سامان و سەرمایە و دارستانی کارکردن و بەرهەمە). (هەولێر، ل١٨٢).

ڕۆماننوس ڕاستەوخۆ پەنای بۆ بەشوێنکردنی مرۆڤ نەبردووە، بەڵکو لەڕێی ڕوونبێژییەوە ویستوویەتی ئامانجەکەی بپێکێت، بەتایبەت کاتێك (ڕیشی گیڤارا) بە وڵاتانی ئەمریکای لاتینی دەچوێنێت و، ڕووی لێچونیشیان لە (دڕی و ڕەقێتی) دەخاتە ڕوو. ئەوەی پەیوەستیش بێت بە(مارکس)ەوە ناوهێنانی ڕاستەوخۆی مارکس و بەرهەمە بەناوبانگەکەیەتی (سەرمایە)یە، دەبن بە دارستانی (وەك شوێن) کارکردن و بەرهەم هێنان.

قوربانیدانی مرۆڤەکان وەك چەمکێك بە درێژایی سەردەمەکانی مێژوو دووبارە و چەند بارە دەبنەوە، هەندێك لەمرۆڤەکان لەڕێی قوربانیدانییانەوە وەك سومبولێك دەناسرێن بۆ نموونە فۆتۆگرافەرێکی وەك (گادگرۆس)بۆتە سیمبولی جوانی دوو نەتەوەی جیاواز.

(ئەدی هەر ئەو بەرپرسە نەبوو، ئەو نەبوو، داوایان لیّ کردبوو (پەیکەرەکەی گادگرۆس)، لەچوار ڕیانەکەی ئیسکاندا دابنێنەوە، ناوی چوار ڕیانەکەش بەناوی ئەو بکەن. گادگرۆس فۆتۆگرافێرە گەنجە ئەڵمانەکە، کە لەڕۆژانی ڕاپەڕین لەناو گڕ و ڕاپەڕینە مەزنەکەی کەرکوك، لەگەڵ چەکدار و میللەت ڕاپەڕیوەکەی هەڵنەهات، لەویّ مایەوە و شەهید بوو).

ئەگەر خودی (گادگرۆس) وەك فۆتۆگرافەرێك لەژیاندابمایە، تەنیا وەك مرۆڤێکی، یا هاونیشتیمانییەکی ئەڵمانی سەیر دەکرا، بەڵام چی وایکرد (گادگرۆس) لەنێوان دوو نەتەوەدا ببێتە سومبولی جوانی و فیداکاری؟ بێگومان لایەنە مرۆڤییەکەی کە خۆی لە لووتکەی قوربانیدان دەبینێتەوە لەلایەك و، لەلایەکی تریشەوە خودی (گادگرۆس) بەشوێنکراوە. ڕۆماننووس گونجانێك دەسازێنێت لەنێوان (شوێن لێرەدا، کوردستان)و مرۆڤ لەوێدا ، (ئەڵمان). هەروەها خودی (گادگرۆس) وەك مرۆڤ و فۆتۆگرافەرێك، بەشوێنکردنەکەی دوو لایەنەیە.

لە کەرەتێکدا ئەو پەیکەرەی بۆ ئەو سازکراوە لەشەقامی شەستی نزیك گەڕەکی ئیسکان لە هەولێر، کە خۆی لەخۆیدا ئەمە گوزارشتە لە (شوێن)، لە کەرەتێکی تردا ناونانی چوار ڕیانەکە بەناوی (گادگرۆس)وە ئەمە ئەوەندەیتر مرۆڤەکەی بەشوێنکردووە بێگومان ئەم بازدانەش لەدەقدا، توانا و هێز و بڕستی ڕۆماننووس پیشان دەدات.

ڕۆماننووس هەر بە ئەوەندە ناوەستێت پەیکەرێك بۆ مامۆستا (زوبێر بیلال ئیسماعیل) سازبکرێت و لە شوێنێك دابنرێت بەزیندوویی ڕابگیرێت، بەڵکو پێیوایە شان و شکۆ و شایستەیی و شانازی مامۆستا (زوبێر بیلال ئیسماعیل) هێندە سەنگینە، بۆیە سروشتیش ئامادەیە باوەشی بۆ بکاتەوە و بەزیندوویی بیهێڵێتەوە.

(ئەو ڕاپۆرتە دوور و درێژەکەی، لەسەر مێژوونووس و مامۆستا زوبێر بیلال ئیسماعیل گەیشتبووە دەست، لەویّ تێدەگات، ئەو پیاوە سپییە، بەخاوێنی لەگەڵ نووسینەوەی مێژووی ئەو شارە، ئاوێتە ببوو. ئەو ئاکاری ئەو دەدۆزێتەوە، دەست و پەنجە و بەژن و باڵا و قاتە جوانەکەی بەری دەناسێت. بۆ ئەو کارە و ئەو شاکارە، بەردیش لەو کێوەی بەرامبەریان زۆرە، بەردەکانیش شانازییە بەژن و دەست و مەچەك و شانوشەوکەتی ئەو. بەهیمەتی هەمووان، مامۆستا زوبێر بیلال ئیسماعیل دروست دەبێتەوە و دەگاتەوە سەر قەڵات) (هەولێر، ل٨٧).

کێو و بەردەکان وەك دوو دیاردەی سروشتی (شوێن ، شت) ڕۆڵیان دەبێت بۆ ئەوەی جەستە و گیانی مرۆڤەکان بەزیندوویی ڕابگرن، دوور لە باریەکچوون و خراپبوون و ڕزانەوە. ئەم بە شوێکردنەی مامۆستا (زوبێر بیلال ئیسماعیل) هەر لەوەوە سەرچاوەی نەگرتووە، کە کێوێك ئامادەیە بەژن و بالا لەخۆی بگرێت، بەڵکو بەکارهێنانی وەك (دروست دەبێتەوە) گوزارشتە لەدروستبوونی شوێنێك، یاخود شتێك.

هەر ئەفسوونی زمانی دەقە لە هەندێك وێنەدا هیچ مانایەك بۆ سەردەمەکانی بەرایی بەر لەمێژوو و سەردەمی ئێستاماندا ناهێڵێتەوە و مرۆڤەکانی بەر لەمێژوو لە مرۆڤەکانی ئێستادا دەچن و مرۆڤەکانی ئێستا لە مرۆڤەکانی بەر لەمێژوو دەچن.

(پیاوێکی پەنجە قەڵەم، چاوو دەنوکی هەڵۆ و دەم، کانییەکی هەورەمانی تەخت). (هەولێر، ل٢٠٧).

خودی ئەو مرۆڤە (پیاوە)، هەر بەشێك لە ئەندامەکانی جەستەی گوزارشتن لە شتێك، پیاوی پەنجە قەڵەم (قەڵەم) گوزارشتە لە شت (بەشتکردنی مرۆڤ)، پیاوی چاوو دەنووك هەڵۆ (چاوو دەنووك، بەتایبەتی دەنووکەکە) گوزارشتە لە باڵندە و باڵدار (بەباڵدار کردنی مرۆڤ)، پیاوی دەم کانییەکی هەورەمانی (کانی و هەورامان) گوزارشتن لە شوێن (بەشوێنکردنی مرۆڤ)، واتە ڕۆماننووس هەموو ئەم مەبەستانەی بەچەند دێڕێك، یاخود کۆمەڵە وشەیەك دەربڕیوە و مرۆڤێکیش (پیاو) وێنەی بەم چەشنە بێ، دەبێت لە ئەفسانەی گەلان بۆی بگەڕێین، یا لە ڕۆمانێکی ئەندێشە و فەنتازیا ئامێز بە چنگمان بکەوێت. هەر بۆیەش کە لە پێشتردا ئاماژەمان پێدا زمان لە هەندێك وێنەی ئەدەبییدا، هیچ جیاوازیەکی لە نێوان سەردەمەکان و مرۆڤەکاندا نەهێشتۆتەوە.

هادی چاوشلی وەك کەسایەتییەکی دیاری شاری هەولێر، لەڕێی ئەوەی خانوویەکی لە قەلات بەناو دەکرێت بەشوێنکراوە.

(لەوێ و لەو قەلاتە تۆژەنکراوەدا ئەو خانووێك، بەناو هادی چاوشلی دەکات، ئەو پیاوەی لەو ماوەیەی لەساڵی ١٩٥٨ سەرۆك شارەوانی هەولێر بووە). (هەولێر، ل٢٠٧).

قەلات وەك شوێنێکی کراوە و ، خانووش وەك شوێنێکی داخراو ئەو مرۆڤە لەخۆ دەگرن هەر خودی (هادی چاوشلی) وەك مرۆڤێك دەبینین لەشاری هەولێر شەقامێکی بەناوکراوە، بەلام ڕۆماننووس ئەم وێنە واقیعییەی بۆ نێو دەق نەگواستۆتەوە.

سوڵتان موزەفەر وەك مرۆڤێك و کەسایەتی و سەرکردەیەکی ئایینی بەهۆی مەزارەکەیەوە بە شوێنکراوە، لەسۆنگەی بە شوێنکردنی ئەم مرۆڤەوە شوێنەکەش بەپیرۆز کراوە، ئەم پیرۆزییەش لەمەوە سەرچاوەی گرتووە، کە سوڵتان موزەفەر یەکەمین کەس بووە لەشاری هەولێر بە مەبەستی سازدانی خوێندنەوەی مەولودی پێغەمبەری ئیسلام (د.خ) کۆڕوکۆبوونەوەی بەستووە، واتە ئایین و ئایینزاکان ڕۆڵێکی کارایان لە بەپیرۆزکردنی شوێنەکان و مانەوە و پاراستنیاندا هەیە.

(....ئەو پیاوەی بویتە بەردێکی سپی، ڕەنگە بیریش لەوە بکاتەوە، مەزارەکەشی وەك مەزاری سوڵتان موزەفەری بوایە، تا ڕۆژانە چەندین دڵی شکاو و جەرگی زامدار و چاوی گریاو خەونی تۆرا و قاچی شکاو و دەستی بڕوا و بسکی گەچڕاو و ژنی شێواو بۆ مراز و سڕینەوەی ئەسرین، سەریان بەکێلەکەی کردبوایە). هەولێر، ل١٨٩.

ئەو مرۆڤانەی سەردانی دەکەن بەپیرۆزی سەیری شوێنەکە دەکەن و چارەسەرییە ڕۆحی و دەروونییەکان لەم شوێنەوە وەردەگرن. لەمەوە بۆمان دەردەکەوێت شوێن پێوەندییەکی پتەوی بەلایەنی ڕۆحی و دەروونی مرۆڤەکانەوە هەیە، دەشێت شوێنێك ببێتە مایەی خاتر جەمی ڕۆحی و دەروونی مرۆڤەکانەوە، دەشێت ڕێك بە پێچەوانەی ئەمەشەوە ڕاست بێت.

مەستورەی ئەردەلان وەك شاعیر و ڕۆشنبیرێك لەسەردەمێکی تری مێژوودا خۆی بەدیاردەخات، ئەویش لەڕێی ئەو پەیکەرەی، کە لە پارکە گەورەکەی شار بۆی سازکراوە. واتە شوێنێکی گەورە بە ئەندازەی پارکێك، شوێنێکی دیاریکراو لەخۆی دەگرێت ئەو شوێنە دیاریکراوەش ڕۆح و جەستەی ژنێك لەخۆی دەگرێت.

(کوڕەکە ڕووی دەسوورێنێت، ڕووی لەئاڕاستەی دوورەکەی پارکە گەورەکەی شاردەکات و دەڵێت لەو پارکەدا، ئەو سەوزاییەی لە دووسەرەوە دیارە، لەوێ ئەو ژنەدانیشتووە، لەوێ شەدە و مورووەکانی بەرقژ و خەناوکەی، لەگەڵ دیمەنە بەجۆشەکانی پارکەکە سەما و ناز دەفرۆشێت، من لەوێ ئازادانە، دەتوانم لەگەڵ ئەودا بیەیڤم، لە جەستەی ژنێك نزیك ببمەوە، ژنێك لەمن دوور نەکەوێتەوە، با بەردیش بێت، با ساردیش بێت، لەوێ مەستوورە هاوڕێی منە زۆریش سەردانی دەکەم). (هەولێر، ل٩٣، ٩٤).

لەم نموونەیەدا جوانی و جوانکارییەکانی مرۆڤێکی جوان، ئاوێتەی جۆش و جوانی شوێنێکی جوان بووە.

٢-٢: بەمرۆڤکردنی شوێن لەڕۆمانی (هەولێر) دا

پەیکەری ئیبن مستەوفی لەسەر قەڵاتی هەولێر، گوزارشتکردنە لەشوێن و، ڕۆماننوسیش بەم شێوەیە مامەڵەی لەگەڵدا کردووە، بەڵام دواتر دەبینین ئەم شوێنە بەمرۆڤکراوە.

(پەیکەرێکی سپی باڵابەرزی چوارشانەیە و بەتوندی جێگیربوو، .... پەلەمەکەن و مەپرسن، زوو لەناوەکەی... تکایە مەڵێن: – کێیە ئەو کەسە....) (هەولێر، ل٥ – ٦).

ڕۆماننووس لەوەسفی ئەو پەیکەرەدا، ئاوەڵناوی سپی و باڵابەرزی و چوارشانەیی خستۆتە پاڵ پەیکەرەکە لەکاتێکدا ئەم ئاوەڵناوانە زیاتر بۆ مرۆڤ بەکاردێن.

هەروەها ڕۆماننووس لەڕێی بەکارهێنانی مرۆفیمی (کێ)ی پرس کە بۆ مرۆڤە بەکاردێت هێندەیتر ئەم پەیکەرەی لەشوێنەوە دوور خستۆتەوە و لەبازنەی مرۆڤی داناوە.

ڕۆماننووس ئاشکرای دەکات لەو ڕۆژەوەی کە پەیکەرەکە دانراوە و لەقەڵات شوێنێکی بۆ دیاریکراوە، بۆتە پاسەوانی دەرگای قەڵاتەکە و، چاوساغی قەڵات و شارەکە.

(پەیکەرەکە دانرا و لەو ڕۆژەوە بووە، بەپاسەوانی دەرگاکە، بووە بە چاوی خەڵکەکە، بووە بە (وێنەی گەورەی سەرناسنامەی شارەکە)، پەیکەرەکە کراوە بە مۆری شارە گەورەکە...). (هەولێر، ل٧).

دەبینین ڕۆماننووس هەر بەمە نەوەستاوە کە شوێنەکە (پەیکەرەکە) بەمرۆڤ بکات، بەڵکو توانیوویەتی شوێنەکە (بەشت بکات) و ، شتەکانیش ڕاستەوخۆ پەیوەستن بەمرۆڤەوە وەك: وێنەی سەرناسنامە و مۆر (مۆرهەڵکەندن).

بەژن و باڵای پەیکەرەکە و بەژن و باڵای ژنێك و بەراوردکردنیان لەلایەن ڕۆماننووسەوە و کردنی کاری چاکە و باشە لەلایەن پەیکەرەکەوە، یەکسانکردنی پەیکەرەکەیە (شوێنەکەیە) بەمرۆڤ.

(ئەو دووبارە سەیرێکی ژنەکە، بەژنی پەیکەرەکە، بەژنی هەردووکیان دەکاتەوە ئینجا دەڵێت:
دەبوایە ئەو چاکەیەکی لەگەڵ ئێمە، لەگەڵ ئەو ژنە شەیدایەی بەر پەنجەرە و ئاوێنەکە، لەگەڵ هەموو خەڵکی ئەو شارە، لەگەڵ ئەو وڵاتە کردبایە! بەڵام ئەوەی نەکردووە، دەبوایە ئەوەی بکردبووایە!) (هەولێر، ل٨ – ٩).

ئەگەر لەڕووی کاتەوە لەم نموونەیە بڕوانین، شوێنەکە گوزارشتە لە ڕانەبردوو و هێشتنەوەیەتی، کەچی مرۆڤەکە گوزارشتە لە ڕابردوو و کاڵبوونەوەی شوێنەوارەکەیەتی.

خودی ڕۆح و لایەنی ڕۆحییەتی مرۆڤەکان، یەکێکە لەو تایبەتمەندییە هەرە دیارانەی کە ڕوحلەبەرێکی وەك مرۆڤ لە ڕۆحلەبەرەکانی تر جیادەکاتەوە، بۆیە ڕۆح بنەمای ژیانی مرۆڤەکانە.

لەم ڕوانینەوە ڕۆماننووس، ڕۆح و ژیان بەیەکەوە دەبەستێتەوە، **(هاتووم لەڕۆحی ئەو پەیکەرە بپرسم، ئەو بۆ ئەو چیرۆکەی نەنووسیوە، بەڕاستی ئەوەیە ژیان)، (هەولێر، ل٢٤).**

وێنەی ئەو پەیکەرە وەك شوێنێك لەسەر قەلاتی هەولێر، دەتوانین لەجەستەیەکی بچوێنین بەلام جەستە بێ ڕۆح چ مانایەکی دەبێت، بۆیە دواندنی ڕۆحی ئەو پەیکەرە خەسلەتی بەمرۆڤکردنی بەم شوێنە بەخشیوە.

ڕۆماننووس توانیویەتی لەڕێی وێنەی شیعرییەوە بەمرۆڤکردنی شوێنەکان بەرجەستە بکات.

(لەجیاتی قەلاتی گوولە تۆپ، و کونەتیر و جبەخانەی چەك و گەڕەکی تۆپخانە، ناوی دەبووە قەلاتی عیشق، سەر بردەکەی دەبووە چیرۆکی یەکەم قەلاتی عیشق لەو خۆرهەلاتە بەرینە.... ئێستا قەلاتە کۆنەکە دەستە خوشکی دەبوو، یەك دوو و زۆرتریش دەبوون). (هەولێر، ل٢٥).

ئەم وێنە شیعرییە و چەندین وێنەی تری شیعری کە لەڕۆمانەکەدا بوونیان هەیە، وایکردووە شیعرییەتی دەق لە بەرهەمەکەدا ڕەنگبداتەوە، ئەمەش لەلایەك بۆ لایەنی ستاتیکی دەق و، لەلایەکی تر وایکردووە وشە و دەربڕینەکان ئەرکدارین. عەشقی مرۆڤەکان لەهەر شوێنێك ڕەنگبداتەوە، ئەو عەشقە لە توانایدایە هەموو گوللە تۆپ و تیر و چەك و جبەخانە و تۆپخانەکان ڕابمالێت، سیفەتی عیشقی مرۆڤەکان زێدەبوون و زۆربوونی هەیە، کەچی شوێنەکانی وەك جبەخانە و تۆپخانە سیفەتی کەمبوونەوە و پووکانەوە و مردنیان هەیە.

بە مرۆڤبوونی شوێن، هەر لەچوارچێوەی شوێنێك نەماوەتەوە، بەڵکو هەنگاوێناوە بۆ بەمرۆڤبوونی شوێنێك زیاتر (شوێنەکان) ئەم شوێنانەش کە بەمرۆڤکراون بریتین لە چیا و شار.

(ئاویەر و شارەکە دڵی یەکتریان دەدایەوە ئەو دەگریا ئەوی تریان نەوایی دەکرد، ئەو دڵی دەبووە بەرد و کەفرێکی چەقیوو، ئەوی تریان دەبووە سۆلاڤ و نەرمی دەکرد، ئەو برسی دەبوو، ئەوی تریان گۆشتی نەرمی بۆ دەکردە کەباب و سوور هەڵدەگەڕا، من لەوێیەوە قسەم لەگەڵ شارداکرد، بەشارم وت، بە سمێڵە گەورەکانی شارم ڕاگەیاند، وەك دووکەڵی زەردی جگەرە، بەڕەشییەکەیان وەنووسام). (هەولێر، ل١٣٥).

وەك چۆن بەشێك لەمرۆڤەکان یەکتر تەواو و جوانتر دەکەن، ئاواش شوێنەکان بەهەمان شێوە، لەهەمان کاتیشدا مرۆڤەکان و شوێنەکان دەبن بە تەواوکار و ڕێککاری یەکتر، ئەگەر لە هەندێك لایەنیش مرۆڤەکان و شوێنەکان لە یەکتر نەچن لەهەندێك لایەنی تردا لەیەکتر دەچن.

دەشێت جێگۆڕکێیەك هەبێت لەنێوان سیفەت و خەسلەتی مرۆڤەکان و شوێنەکان، پۆلی باڵندەکان وەك بەشێك سەر بەجیهانی ڕۆحلەبەران، ئەوانیش وەك مرۆڤەکان، شوێنەکان دەبنە ئامانجییان و پێویستییەکی هەرە دیاریان، لەم ڕوانگەیەوە دەتوانین بڵێین لە وێنەیەکی ئاوادا لەجیاتی بەمرۆڤکردنی شوێن بە ڕۆحلەبەرکردنی شوێن، یاخود ڕاستتر بڵێین بە باڵندەکردنی شوێن ڕەنگیداوەتەوە. وەك هێلانە گەورەکەی حاجی لەقلەق لەسەر منارەکەی مزگەوتی خانەقای ناو بازاڕی شاری هەولێر.

(پازدە ساڵە ئێنی مستەوفی، کە جاروبار (حاجی لەقلەق)ەکەی سەر منارەکەی خانەقا میوانی دەبوو، لەوەتی ئەو لەوێ نەماوە، کە لەڕۆژێکی ڕەشی شەرمەزارییەکانی شارەکە کوژرا، پەیکەرەکەش مات و مەلوولە). (هەولێر، ل١٣٩).

ئاشکرایە ئەم وێنەیەی بە باڵندەکردنی شوێن لەلایەن ڕۆماننووسەوە بەرجەستەنەکراوە، بەڵام هێندە هەیە کە بڵێین ڕۆماننووس وێنەکەی بۆ وەرگر گواستۆتەوە و، دەیەوێت پێمان بڵێت هەر (شوێن) لەلایەن مرۆڤەکانەوە ئاوەدان ناکرێتەوە، بەڵکو ڕۆحلەبەرانی تریش لەتوانایان دایە شوێنەکان بنیات بنێن و ئاوەدانییان بکەنەوە، لەکاتێکیشدا هەندێك مرۆڤ کە ئەشقیایی بۆتە بەشێك لە ژیانیان چاویان بە ئاوەدانی شوێنی ڕۆحلەبەرانی تر هەڵنایەت و، بۆ حەز و

ئارەزوویەکی گڵاویان ئامادەن کوێر و وێرانی بکەن. هەروەها ڕۆماننووس لەپاڵ ئەمانەوە ئەوەمان بۆ ئاشکرا دەکات کە ناشرینییەکانی شەڕ هەمیشە لە بۆسەدان، بۆ ئەوەی جوانییەکانی ئاشتی و تەبایی بپێکن، و شوێن و شوێنەوارە جوانەکان کاڵ بکەنەوە و لەکەداریان بکەن. وەك تیرۆرکردنی (حاجی لەقلەق)ەکەی شاری هەولێر.

لە ئەندێشەیەکی مانا ئامێزدا پەیکەرەکەی ئیبنی مستەوفی لەسەر قەڵاتی هەولێر بە مرۆڤکراوە و، ئەم بەمرۆڤکردنی شوێنەش ململانێی تەمەنی نێوان مرۆڤەکان و شوێنەکان دەبینرێن.

(ئیبنی مستەوفی کتێبەکەی سەرکۆشی دادەخات، بەمەش جوان ناوەکەی لەسەر بەرگەکەی دەردەکەوێت، کتێبەکە لە پەنایەك دادەنێت، بەبێ ئەوەی دەستێك بداتە بەرخۆی، یان دار شەقێك هەڵبگرێت، یان کەمەی گۆپاڵێك بەرزی بکاتەوە). (هەولێر، ١٤٧).

واتە ئەگەر مرۆڤەکان تەمەنی گەنجی و هێز و بڕستیان زوو لەدەست بدەن و بە ئاسانی بەرەو پیرییەوە بچن، ئەوا شوێنەکان لەتواناياندایە زۆرترین کات لە تەمەنی گەنجییدا بمێننەوە، ڕووبەڕووی پیری ببنەوە و لەسەر هێز و بڕستی خۆیان بوەستن، با بچنە نێو تەمەنیشەوە هەر بەبەرزی و بڵندی و ڕێکی دەمێننەوە.

یەکێك لەتواناکانی (شێرزاد هەینی) وەك ڕۆماننووسێك، لە ڕۆمانی (هەولێر)دا ڕەنگیداوەتەوە، ئەوەیە، کە هەوڵیداوە لەپەرەگرافێکدا هەم (بەمرۆڤکردنی شوێن) و هەم (بەشوێن کردنی مرۆڤ) لەدەقدا ڕەنگڕێژ بکات.

(ئەو سەفەرەش بکە و دوو دڵ مەبە، تۆ چوویتە بەر ئیڤل، لەبن تاوەرەکەی سەرسامی نەخشە و ئەندازەکەی بوویت، زۆر سەیری ئەو هەموو بورغی و پارچە ئاسنانەت کرد، کە چۆن بویتە چاوی ڕووناکی پاریس، وەك ڤیکتۆر هۆگۆ و جان جاك ڕۆسۆ بویتە چاوو نیگای هەر چوار بەشی شارەکە). (هەولێر، ل١٨٥).

بۆ نموونە چی وایکردووە (ئیڤل) ببێتە چاوی ڕووناکی شارێکی گەورە و پایتەختێکی ڕۆشنبیری وەك پاریس؟ یاخود چی وایکردووە ئەدیب و ڕۆناکبیری وەك ڤیکتۆر هۆگۆ و جان جاك ڕۆسو وەك (مرۆڤێك) ببێتە مایەی بینایی هەر چواربەشی شارەکە (شوێنەکە)؟ لەوەڵامدا دەڵێین بێگومان چاوتیژی و بیرتیژی مرۆڤەکانە، ئاوەدانی و شارستانێتی بەدوای خۆیدا دێنێت، نەك دەبێتە ڕووگەی مرۆڤەکانی ئەو شوێنە بەدیاریکراوی، بەڵکو دەبێتە ڕووگەی مرۆڤی هەموو شوێنەکانی دیکە.

لە هەرکاتێکدا کە شەڕەکان دەستپێدەکەن هەر گیان و جەستەی مرۆڤەکان دووچاری ئازار و تێکشکاوی نابنەوە، بەڵکو (شوێن)ەکانیش وەك جەستەیەکی ماندوو و شەکەت بەدەرنین لەم ئازار و تێکشکاوی و کاولکارییە.

(ئەو پڕۆژەیەی لەکاتی شەڕی ناوخۆدا جێبەجێ کرا، بە داخەوە پەیکەرەکە لەشەڕی ناوخۆدا فیشەك بە دەم و لوتی کەوتبوو، من نازانم کێ چاکی کردۆتەوە..... لوتی ئەو پەیکەرە، وەك ئەوە وانییە، کە من دروستم کردبوو، بۆیە چاککردنەوەکەم بەدڵ نییە) (هەولێر، ل١٨٧).

ڕۆماننووس بۆ مرۆڤکردنی قەڵاتی هەولێر سیفەتی ئازایەتی و بوێری و گەڕناسی و دوژمن بەزێنی داوەتە پاڵی و خودی قەڵاتیش دەبێتە سومبولی سەرکەوتن لەوشارەدا.

(پەیکەری ئەو کەسەی هێشتا سوپای تەتەرەکە لەشار دوور بوون، هێشتا تۆزیان دیارنەبوو، کە ئەو چەند نامەی بۆ والی موسڵ نووسیووە، بۆ ئەوەی بەهانای بێت کاروانێکی بۆ بنرێت، لەو قەڵاتە دەربازی بکات. ئەدی نالێین قەڵاتەکە هۆلاکۆی بەزاندووە، خەڵکەکە خۆڕاگر بووینە، تۆ بۆ بارتکرد، کە سەردەمانێك خۆت و باوکت وەزیری گەنجینەکان و باجگربوونی ئەو شارەبوون). (هەولێر، ٢٠٥).

قەڵاتی هەولێر لەم پەرەگرافەدا هەم وەك شوێن و ، هەم وەك مرۆڤیش بەکارهاتووە، بۆیە دەتوانین بڵێین قەلات چ وەك شوێن و چ وەك مرۆڤ بۆتە داکۆکیکار لەهێزی چاکە و ، پشتکردن لەخراپە. هەروەها ئەگەر وردبینەوە هەست

بەوە دەکەین قـەلآت لەتـەك بـەمرۆڤکردنی بۆتـە پاڵـەوانێکی ئـەرێنی لەهەمبـەر پاڵـەوانێکی نـەرێنی وەك (هۆلاکـۆ) و تێکشکاندنی و ڕاوەدوونانی لەشکرەکەی.

ئاشکرایە ململانێی نێوان مرۆڤەکان هەر لە نێو خۆیاندا نەماوە، بەڵکو شوێنیش وەك لایەنێك خۆی خزاندۆتە نێو ململانێی مرۆڤەکانەوە، تا ئێرە بەڕادەیەك ئاسـاییە، بـەڵام لـەڕۆمانی (هـەولێر)ی شـێرزاد هەینییـدا وێنـە و ململانێـی ترمان بەرچاو دەکەوێت.

(کە ئەو پەیکەرە دانرا، هێشتا (حاجی لەقلەق)ەکەی سەر منارەی مزگەوتە کۆنەکە مابوو، ئەو دڵی بەوە توند بوو، کەوا پەیکەرەکە لەو بەرزترە، بۆیەش لەخەفەتان بۆ خۆکوشـتن، شـەڕی بەچـەکدارەکە دەفرۆشـێت، ئـەویش بەدەستی تیژێك دەیکوژێت، ئەو بێچوو و باڵ و هێلەکەی بەرهەمی هەبوو، ئینجا ڕیزیان نەگرت و دواییش خوێنیان ڕشت). (هەولێر، ل٢١٢).

ململانێی مرۆڤەکان گواستراوەتەوە، بۆ ململانێی نێو شـوێنەکان، شـوێنێك خـۆی بـە جـوان و شایسـتە و چـاکتر دەزانێت لەشوێنێکی تر مرۆڤیش لەنێو ململانێی شوێنەکان نابێتە ناوبژیکـەر خـۆی بـەدوور ناگرێـت و بەشـێوەیەکی ناشـیرین و دوور لـەڕەفتاری ڕاسـتەقینەی خۆیـان بەشـدار دەبـن و ، تـا شـوێنەکە کـاوڵ نەکـەن و نەیسـڕنەوە وازی لێناهێنن، دەشێت بڵێین ململانێی نێوان شوێنەکانیش وەك پەرچەکردارێك وابێت لەهەمبەر هەڵسوکەوتی نامرۆڤانـەی هەندێك لە مرۆڤەکان هەروەها باڵداریش لە شوێنێکی دیاریکراودا پشکی خۆی لەم چەشنە ململانێیانەدا.

ئەنجام:

١- ڕۆماننووسی سەرکەوتوو، تەنها مامەڵە لەگەڵ مرۆڤدا ناکات وەك بوونەوەرێك کە کاریگەری نەبێت بەسەر شوێن و شتەکانی دەوروپشتی، بەڵکو بەشێوەیەکی دروست وێنەی مرۆڤ دەکێشێت و وێنای دەکات و پێوەندی هەموو ئەو شتانەی، کە لەدەوروبەری مرۆڤدان پیشان دەدات، بێئەوەی گوێ بە ئەوە بدات ئەو شتانەی کە لە دەوروبەری مرۆڤن زیندون یاخود نازیندوون.

٢- ڕۆماننووس لە ڕێی بە شوێنکردنی مرۆڤ و بەمرۆڤکردنی شوێن ئامانجییەتی خەسڵەت و تایبەتمەندییە جوانەکانی مرۆڤ بەشوێن ببەخشێت و هی شوێنیش بەمرۆڤ، بەمەش بە ئەنجامێك دەگەین کە مرۆڤ و شوێن بەیەکترەوە لکاون، چۆن مرۆڤ ڕۆڵی هەیە لە بونیادنانی شوێن، ئاواش شوێن ڕۆڵی هەیە لە بونیادنانی کەسایەتی مرۆڤدا.

٣- بەمرۆڤبوونی شوێن، هەر لەچوارچێوەی شوێنێکدا نەماوەتەوە، بەڵکو هەنگاویناوە بۆ بە مرۆڤبوونی شوێنێك یان زیاتر، ئەم شوێنانەش کە بەمرۆڤکراون بریتین لە چیا و شارو حاجی لەقلەق هەروەها پەنای بۆ بە بتکردنی شوێنیش بردووە، ئەو بەبتکردنەش هەر لەمرۆڤبوونەوەکەوە سەرچاوەی گرتووە بۆ مەبەستێکی هونەریی و جوانناسیی.

٤- ململانێی نێوان مرۆڤەکان هەر لە نێو خۆیاندا نەماوە، بەڵکو شوێنیش وەك لایەنێك خۆی خزاندۆتە نێو ململانێی مرۆڤەکانەوە، وەك بوونێکی سەربەخۆ و زیندوو خۆی دەنوێنێت، و ڕۆڵی هەیە لە ئاراستەکردنی مرۆڤەکان.

٥- یەکێك لەتواناکانی (شێرزاد هەینی) وەك ڕۆماننووسێك، لە ڕۆمانی (هەولێر)دا ڕەنگیداوەتەوە، ئەوەیە، کە هەوڵیداوە لەپەرەگرافێکدا هەم (بەمرۆڤکردنی شوێن) و هەم (بەشوێن کردنی مرۆڤ) لەدەقدا پێکەوە ڕەنگرێژ بکات.

٦- بەشوێنکردنی مرۆڤ و بەمرۆڤکردنی شوێن وەك سیمایەکی هونەری و تەکنیکێکی نوێ خۆی دەنوێنێت.

پەراوێزەکان:

(١) مێژووی مرۆڤایەتی، ئەرنۆڵد توینبی، و: دڵشاد مستەفا وەسانی، چ٢،ل٤٢.

(٢) (کیرکەگۆر، نیچە، سارتەر)، پۆڵ ستراتێرن، و: ئازاد بەرزنجی، ل٢٣٢.

(٣) میتافیزیك چی یە؟ مارتین هایدیگەر، و: د.حەمید عەزیز،ل٣٧.

(٤) ئیمان و جەنگاوەرانی، بەختیار عەلی،ل١١٠.

(٥) زمانی گەردەلوول خەونی شنەبا، فەرهاد شاکەلی، ل٣٥١.

(٦) سروشتی مەعریفە و فەلسەفەی مێژوو، پ.د. موحسین محەمەد حوسێن، ل١٨٠.

(٧) چیرۆکی ئادەمیزاد، جۆرج حەنا، و: ڕەوف زوهدی، ل٤١٢.

(٨) روايات عبدالرحمن منيف أشكالها و دلالتها، محمد رشيد پابت، ص١٠٠.

(٩) البگل الملحمی فی روايات عبدالرحمن منيف، د.احمد جاسم، ص٤٥.

(١٠) الروايه العربيه (النشأه والتحول)، د.محسن الموسوی، ص٣١٥.

(١١) عبقريه الصوره والمكان (التعبير، التأويل، النقد)، گاهر عبدالمسلم، ص١٦.

(١٢) علم الجمال، د.نايف بلوز، ص٨١.

(١٣) نقد الروايه من وجهه نڤر الدراسات اللغويه د. نبيله إبراهيم سالم،ص٥١.

(١٤) ٣ لێکۆڵینەوەی ڕەخنەیی شیکاری لەبارەی ڕۆمانی کوردییەوە، د.نەجم ئەڵوەنی، ل١٢٢ — ١٢٣.

(١٥) الفچاو الروائی عند جبران ابراهيم جبران، د.ابراهيم جنداری، ص٢٥.

(١٦) جماليات المكان، جاستون باشلار، ترجمه غالب هلسا، دار الجاحڤ للنشر، بغداد، ١٩٨٠، ص١٠٥.

(١٧) بینای شوێن لەدوو نموونەی ڕۆمانی کوردیدا (هێلانە، ئەژدیها)، تانیا ئەسعەد محەمەد صالح، تێزی دکتۆرا ، ٢٠٠٦، ل١.

(١٨) نووسینەکانم لەبواری ڕەخنە و لێکۆڵینەوەدا، حسێن عارف، ل٢٧١.

(١٩) بەرە و ئاستانەی ڕۆمان و گۆشەنیگاکان، عەبدوڵڵا سەراج، ل١٣.

(٢٠) أشكال الزمان و المكان في الرواية، ميخائيل باختين، ت: يوسف حلاق، ص١١٩ — ١٢٠.

(٢١) بنیاتی وێنەی هونەری لەشیعری کوردیدا (١٩٧٠ — ١٩٩١)، د.سەردار ئەحمەد گەردی،ل١٣٧.

(٢٢) التركيب اللغوي للأدب، د.لطفي عبدالبديع، ص٢٢.

(٢٣) چەمك و ئیستاتیکای شوێن لەئەدەبدا، سەباح ئیسماعیل، ل٢١.

(٢٤) التطور الفني لشكل القصة في الأدب الشامي الحديث، د.نجيم الباقي،ص١٩٣.

(٢٥) متعة الرواية، الدكتور أحمد زياد محبك،ص٣١.

(٢٦) بنية المكان في روايتي الجحيم المقدس و هيلانه، سالار تاوگوزی، ص١٤٧.

(٢٧) ڕوانین لە دەق، د.تاهیر محەمەد عەلی و د.قومری سەعید عەزیز، ل١٣٠.

(٢٨) الفضاء الروائي عند سليم بركات، د.شاكر سابير،ص٣٣١.

سەرچاوەکان:

ڕۆمان : هەولێر، شێرزاد هەینی، یەکێتی نووسەرانی کورد، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر ٢٠١٣ .

بە زمانی کوردی:

- ئیمان و جەنگاوەرانی، بەختیار عەلی، چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕەنج، سلێمانی، ٢٠٠٤.
- بەرە و ئاستانەی ڕۆمان و گۆشەنیگاکان، عەبدوڵڵا سەراج، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٧.
- بنیاتی وێنەی هونەری لەشیعری کوردیدا (١٩٧٠ – ١٩٩١)، د.سەردار ئەحمەد گەردی، سلێمانی، ٢٠٠٢.
- بینای شوێن لەدوو نموونـەی ڕۆمـانی کوردیـدا (هێلانـە، ئـەژدیها)، تانیـا ئـەسـعەد محەمـەد صـالح، تێـزی دکتـۆرا، کۆلێجی زمان، زانکۆی سەلاحەددین، ٢٠٠٦.
- چەمك و ئیستاتیکای شوێن لەئەدەبدا، سەباح ئیسماعیل، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٩.
- چیرۆکی ئادەمیزاد، جۆرج حەنا، و: ڕەوف زوهدی، بەڕێوەبەرێتی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی، ؟.
- ڕوانین لە دەق، د.تاهیر محەمەد عەلی و د.قومری سەعید عەزیز، سلێمانی، ٢٠١١.
- زمان گەر دەلوول خەونی شنەبا، فەرهاد شاکەلی، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠١١.
- سروشتی مەعریفە و فەلسەفەی مێژوو، پ.د. موحسین محەمەد حوسێن، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١١.
- (کیرکەگۆر، نیچە، سارتەر)، پۆڵ ستراتێرن، و: ئازاد بەرزنجی، چاپەمەنی گەنج، سلێمانی، ٢٠٠٩.
- ٣ لێکۆڵینەوەی ڕەخنەیی شیکاری لەبارەی ڕۆمانی کوردییەوە، د.نەجم ئەڵوەنی، هەولێر، ٢٠١١.
- میتافیزیك چی یە؟، مارتین هایدیگەر، و: د.حەمید عەزیز، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٢.
- مێژووی مرۆڤایەتی، ئەرنۆڵد توینبی، و: دڵشاد مستەفا وەسانی، چ٢، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٣.
- نووسینەکانم لەبواری ڕەخنە و لێکۆڵینەوەدا، حسێن عارف، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٢.

بە زمانی عەرەبی:

- أشكال الزمان و المكان في الرواية، ميخائيل باختين، ت: يوسف حلاق، وزارة الثقافة، دمشق، ١٩٩٠.
- البطل الملحمي في روايات عبدالرحمن منيف، د.احمد جاسم، دار الأهالي، دمشق، ط٣، ١٩٩٧.
- بنية المكان في روايتي الجحيم المقدس و هيلانه، سالار تاوكوزي، اتحاد الادباء الكرد، المركز العام، اربيل، ٢٠١٢.
- التركيب اللغوي للأدب، د.لطفي عبدالبديع، مكتبة النهضة المصرية، القاهرة، ١٩٩٠.
- التطور الفني لشكل القصة في الأدب الشامي الحديث، د.نجيم الباقي، اتحاد الكتاب العرب، دمشق، ١٩٨٢.
- جماليات المكان، جاستون باشلار، ترجمة غالب هلسا، دار الجاحظ للنشر، بغداد، ١٩٨٠.
- روايات عبدالرحمن منيف أشكالها و دلالتها، محمد رشيد ثابت، جامعة تونس الاولى، كلية الآداب، منوبة، ١٩٩١.
- الرواية العربية (النشأة والتحول)، د.محسن الموسوي، دار الأدب، بيروت، ١٩٨٨.
- عبقرية الصورة والمكان (التعبير، التأويل، النقد)، طاهر عبدالمسلم، عمان، الاردن، ٢٠٠٢.
- علم الجمال، د.نايف بلوز، جامعة دمشق، ط٤، ١٩٩٣.
- الفضاء الروائي عند جبران ابراهيم جبران، د.ابراهيم منداوى، آفاق العربية، بغداد، ٢٠٠١.
- الفضاء الروائي عند سليم بركات، د.شاكر سابير، اتحاد الادباء الكرد، المركز العام، اربيل، ٢٠١٢.
- متعة الرواية، الدكتور أحمد زياد محبك، دار المعرفة، بيروت – لبنان، ٢٠٠٥.
- نقد الرواية من وجهة نظر الدراسات اللغوية، د. نبيلة إبراهيم سالم، النادي الادبي، الرياض، ١٩٨٠.

خلاصة البحث

أمكنة الانسان وأنسنة المكان

في رواية (هه ولير) للروائي شيرزاد هه يني

يحاول الروائي (شيرزاد هةيني) دائما الى جعل الانسان مكاناً او انسنة المكان وان يجعل منها وسيلة للتوغل في اعماق الانسان عن المكونات الخارجية لوجود الانسان، ويتم هذا عن طريق توظيف المكونات الخارجية للانسان داخل النص ويجيدها في موضوعه ومضمونه.

ان امكنة الانسان وانسنة المكان هي وسيلة فعالة لكي يواجهنا لاخطاب الغني للروائي به عن طريق جنس فني مثل الرواية، حيث ذات الانسان لايمكن خطابا، حيث الخطاب لايقدم عن طريقها، بل ان المكان ايضا يمتلك خطابا خاصا به و بامكانه توجيه الخطاب نحو البشرية.

هذه الدراسة تتكون من فصلين، حيث الفصل الاول يتألف من ثلاثة مباحث تم فيهن تقديم مفهوم الانسان وعلاقة الانسان بالمكان وانسنة المكان وأمكنة الانسان، وفي الفصل الثاني تم تطبيق تلك المباحث على طية نص هذه الرواية.

Abstract

The novelist Sherrzad Haini always attempts to localize humans and humanize locations. He employs physical appearance of the humans throughout the text. Both localizing humans and humanizing locations is a means whereby the novelist addresses the reader through the genre of novel. The humans institute a discourse, and the places also posses their own discourse and they can direct this discourse by means of humanity. This study consists of three parts. Part one examines the concept of human and his/her relation to places. It also explores humanizing location and localizing human. Part two applies this theory on the chosen literary text.